

Univerzita Karlova v Praze

Husitská teologická fakulta

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Praha 2019

Bc. Jan Sušer

Univerzita Karlova v Praze

Husitská teologická fakulta

ANTHROPOLOGIE V KŘESŤANSKÝCH SOUŘADNICÍCH

Esoterní křesťanství Rudolfa Steinera

Anthroposophy in Christian Coordinates

Esoteric Christianity of Rudolf Steiner

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vedoucí práce:

doc. ThDr. Jiří Vogel, Th.D.

Autor:

Bc. Jan Sušer

Praha 2019

Tuto práci bych chtěl věnovat svému duchovnímu otci,
schijegumenu Pachomijovi R. Paďoukovi (1973–2015),
za uvedení na cestu i otevření mnoha bran.

Na tomto místě bych rád poděkoval všem, díky nimž tato práce mohla vzniknout:

Především svému vedoucímu, doc. ThDr. Jiřímu Voglovi, Th.D., za trpělivé vedení a podporu. Svým vzácným přátelům a učitelům prof. Ctiradu Václavu Pospíšilovi, Th.D., doc. ThDr. Ivanu Odilo Štampachovi a doc. Mgr. Martinu Fárkovi, Ph.D., za podnětné připomínky, nasměrování, uklidňování a ochotu k poradě, kdykoli bylo třeba.

Doc. PhDr. Zdeňku Vojtíškovi, Ph.D., za letité provázení světem nových náboženských hnutí a zapůjčení obtížně dostupné odborné literatury.

Farářům Obce křesťanů Milanu M. Horákovi, Tomáši Boňkovi a Stanislavě Veselkové za roky přátelských rozhovorů, konzultace a zpřístupnění širokého spektra pramenné literatury.

Kolegům Mgr. Daliboru Víkovi, Ph.D. (HTF UK), Mgr. Pavlu Horákovi, Ph.D. (FF UPCE), a Jaroslavu A. Polákovi (ETF UK) za trpělivé rozhovory, které mi umožnily si ujasnit řadu formulací.

Drahým přátelům Miloši Hanzelínovi, Jakubu Chalupovi, Jacobu Sadilkovi a Michalu Klukovi za každou drobnou pomoc.

A samozřejmě své přítelkyni Tereze Cajthamlové za trpělivou podporu ve všech ohledech.

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci „Anthroposofie v křesťanských souřadnicích“ vypracoval samostatně. Dále prohlašuji, že všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 28. 4. 2019

Bc. Jan Sušer

Anotace:

Tato práce se zabývá duchovním systémem anthroposofie Rudolfa Steinera v kontextu křesťanství, zejména jeho duchovními kořeny, teorií poznání, základními teologickými tématy v jeho díle a myšlení a vybranými spornými body na hranici křesťanství. Zvláštní pozornost je věnována členění a periodizaci Steinerova literárního díla.

This thesis deals with Rudolf Steiner's anthroposophic spiritual system in the context of Christianity, focusing especially on its spiritual roots, epistemology, basic theological issues in Steiner's work and thinking as well as on selected controversies on the very edge of Christianity. Special attention is also paid to the division and periodization of Steiner's literary work.

Klíčová slova:

anthroposofie, křesťanství, trojiční teologie, reinkarnace, theosofie, gnozeologie
anthroposophy, christianity, trinitology, reincarnation, theosophy, epistemology

Obsah

Úvod	8
1. Povaha pramenů	9
2. Křesťanská témata na ideovém obzoru Rudolfa Steinera.....	9
3. Z teologického hlediska sporné body Steinerovy nauky	10
1. Duchovní zázemí a vývoj Rudolfa Steinera.....	11
Počátky	13
Vídeňská perioda.....	15
Pobyt ve Výmaru a Filosofie svobody	18
Byl Rudolf Steiner ateistou?	19
Byl Rudolf Steiner theosofem?.....	22
Byl Rudolf Steiner okultistou?	23
Rudolf Steiner na mapě západního esoterismu	25
Exkurs: Jak číst Rudolfa Steinera?	28
Vznik a struktura steinerovského kánonu	28
Periodizace Steinerova díla	31
Členění Souborného vydání (GA)	33
Rudolf Steiner v českém jazyce	35
2. Steinerova teorie poznání a duchovní věda.....	41
Nástroje poznání	42
Poznání smyslové a nadsmyslové	44
Stupně poznání.....	45
Poznání a zkušenost	47
Smysl poznání.....	48
Co je tedy duchovní věda?	50
3. Základní teologické motivy v myšlení Rudolfa Steinera.....	52

Křesťanství „esoterní“ versus „dogmatické“	53
Zná Rudolf Steiner osobního Boha?	55
Mystérium Golgoty a Kristův impuls	58
Christologie a jesuologie	58
In Christo morimur	60
Člověk a Kristus	61
„Per Spiritum Sanctum Reviviscimus“?	62
Souhrnné hodnocení	63
4. Hraniční pásmo mezi anthroposofií a křesťanstvím.....	64
Reinkarnace a završené lidství	65
Křesťanství a reinkarnace	65
Reinkarnace a křesťanství	66
Karma a milost.....	67
Pistis a gnósis.....	69
Závěr	71
Bibliografie	74
Abstrakt	79

Úvod

Přelom 19. a 20. století přinesl řadu krizí a společenských převratů, které proměnily Evropu téměř k nepoznání. Zároveň byl obdobím zajímavého a plodného duchovního kvasu, z něhož povstala řada nových náboženských uskupení a trendů, které mají své pokračovatele až do současnosti.

Během studií religionistiky na Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy jsem se poměrně záhy začal odborně profilovat směrem k výzkumu na poli nových náboženských hnutí a současné religiozity. Na příbuzné téma jsem zde obhájl bakalářskou práci a i téma nyní předkládané práce diplomové se zrodilo z těchto impulsů.

Život a spiritualita Rudolfa Steinera patří rozhodně ke známým a velmi viditelným proudům právě období *fin de siècle* a první čtvrtiny 20. století. Svou přitažlivost jeho „duchovněvědecky“ pojatá anthroposofie ale neztrácí a ovlivnila řadu aktivit a oborů i později. O samotném Steinerovi vznikla celá řada religionistických i teologických studií a i z biografického hlediska je jeho „cesta životem“ zpracována velice podrobně. I z tohoto důvodu jsem o něm nejprve jako o tématu samostatné práce neuvažoval, neboť jsem neviděl jinou perspektivu než kompilační, a studoval jsem jeho dílo jen jako součást svého širšího zájmu.

V průběhu studia jsem si ale povšiml, že přes veškerou komplikovanost a často i obtížnou srozumitelnost svého myšlenkového světa ovlivnil Steiner, a to zřejmě velice plodně, řadu kreativních osobností z mnoha oborů i uměleckých disciplín. A nejen to, mezi jeho žáky, obdivovatele či jen vstřícně zaujaté badatele se zařadila i početná skupina teologů, která na pole bohosloví i církevní praxe začala postupně přinášet u Steinera načerpanou inspiraci.

Někteří z teologů o něm začali hovořit na půdě svých domovských církví. Nalezneme mezi nimi římské katolíky i teology evangelických vyznání. Skupina zejména mladších teologů, kteří vnímali hlubokou duchovní krizi odstartovanou hrůzami zákopů první světové války, si pak za ním přišla pro radu, jak oživit křesťanskou víru i navzdory takovému selhání civilizace. Z podnětů, které jim předložil, vznikla postupně malá, netradiční církevní skupina, kterou známe pod názvem Obec křesťanů (*Die Christengemeinschaft*) a která rovněž působí dodnes.

Jako student religionistiky (a ovšem i teologie) jsem si začal klást otázku, jak je možné, že proponent tak svérázného esoterického směru mohl v době, kdy se se stejnou krizí vyrovnává

řada brilantních teologů, z jejichž odkazu těžíme dodnes, inspirovat takové množství tak různorodých osobností z tolika tradičních denominací. A uvědomil jsem si, že se ocitám na pomezí obou oborů, jejichž kompetence jsem si na fakultě osvojoval. Rozhodl jsem se tedy přijmout tuto výzvu a oproti očekávání přinést toto téma na katedru systematické teologie, kde mají mnou položené otázky rozhodně své opodstatnění.

Ve své práci se nechci věnovat kompilačnímu přehledu ideového systému Rudolfa Steinera, takových přehledů existuje celá řada a mají svá světla i své stíny. Chci se zaměřit na několik užších výzkumných témat, které naopak zatím dle mého soudu dostatečně pojednána nebyla. Jsou to následující:

1. Povaha pramenů

Během studia Steinerova díla jsem si povšiml, že ne každý dochovaný spis má stejnou hodnotu. Steiner se ve svém myšlenkovém díle rozhodně, jako každý člověk, vyvíjel v čase, některé myšlenky precizoval, některé opouštěl. Jeho dochované dílo zároveň ne vždy vychází přímo z jeho autorského pera a mnohé shromážděné texty jsou sekundární či jen fragmentární povahy.

Přesto se tyto dva zřetele v odborné literatuře, která je mi známa, prakticky nezohledňují a všechny prameny jsou citovány se stejnou vahou, což podle mého názoru není pro pochopení autorova myšlení právě šťastné. Pokusím se tedy popsat základní strukturu dochovaného materiálu a navrhnout periodizaci jeho díla, která by užitečným způsobem naznačovala hlavní milníky jeho vývoje. K této analýze bude pro orientaci třeba dodat i přehledové zpracování ideových vlivů, s nimiž se Steiner konfrontoval před svým veřejným vystoupením.

2. Křesťanská témata na ideovém obzoru Rudolfa Steinera

Rudolf Steiner se sám považoval za křesťana a svou nauku za bytostně křesťanskou. Přesto při zběžném pohledu do jeho spisů křesťan může mít problém nějaké známé téma vůbec identifikovat. Steiner do značné míry vychází ze západních esoterických tradic a dobové theosofie. Pokusím se tedy vyabstrahovat z jeho spisů některá základní křesťanská témata, zejména na podkladu tematických okruhů trinitární dogmatiky, která by mohla pomoci pochopit, proč se

tímto způsobem sám identifikoval a do jaké míry pro teologa může být taková sebeidentifikace přijatelná.

Abychom pochopili způsob, jakým Rudolf Steiner zachází s idejemi a duchovními tématy, bude předem též nutné synteticky popsat jeho teorii poznání, již sám formuloval a v některých aspektech též publikoval. Stručné vymezení jeho gnozeologické metodologie bude centrálnímu, teologickému tématu této práce předcházet.

3. Z teologického hlediska sporné body Steinerovy nauky

V závěru práce se krátce zaměříme na hlavní třecí plochy mezi anthroposofií Rudolfa Steinera a klasickou teologií. Nemáme na mysli ty narativy, které se s tradičním křesťanstvím vyloženě míjejí (existence bájně Atlantidy, duchovní podstata rostlin apod.), ale právě ty ideové prvky, s nimiž se teologie sama tradičně konfrontuje a musí vyrovnávat. Zejména popíšeme potenciálně gnostické aspekty Steinerovy nauky, jeho pojetí reinkarnacionismu a principu působení karmy. Pokusíme se ukázat, do jaké míry jsou u Rudolfa Steinera oprávněné teologické výtky vůči těmto konceptům a do jaké míry on sám a posléze jeho teologičtí souputníci hledají spíše takové pojetí, které se křesťanství ve své domyšlené podobě snaží alespoň přiblížit.

Závěrem dodávám, že budou-li se v textu vyskytovat biblické citace či odkazy, přidržíme se důsledně Českého ekumenického překladu.

1. Duchovní zázemí a vývoj Rudolfa Steinera

„Kdo podobně jako já chodívá vlastními cestami,
musí vytrpět mnohá nedorozumění.“¹

Rudolf Steiner (1861–1925) náleží mezi neplodnější a nevlivnější duchovní učitele první poloviny 20. století a jeho koncept esoterismu jako vědecky pojaté disciplíny s praktickými aplikacemi ovlivnil svébytným způsobem řadu oborů a svůj vliv si drží dodnes. Proto jím budované paradigma náleží do každého vážného přehledu západních esoterických tradic a hnutí z nich vzházejících a neměl by být zcela přehlížen ani při zkoumání současného evropského myšlenkového obzoru a vývoje místních ideových paradigmat. Steiner sám se zabýval nezvykle širokou řadou oborů a lidských činností. Jeho zájem o přírodní vědy jej přivedl např. k otázkám agronomie, kde rozvinul vlastní, duchovně založenou, teorii, tzv. *biodynamické zemědělství*, svůj drobný otisk zanechal též v medicíně či farmakologii. Slavná, a i u nás dodnes hojně diskutovaná, je jeho teorie výchovy mládeže, známá jako *waldorfská pedagogika*.

Jeho vliv je patrný též v uměleckých disciplínách, zejména ve vizuálním umění, jako je např. architektura,² design, grafika,³ z jeho inspirací významně těžili mj. Vasilij Kandinskij⁴ či akční umělec Joseph Beuys.⁵ Ovlivnil řadu spisovatelů, namátkou Saula Bellowa, Andreje Bělého,

¹ R. Steiner: *Mystika na úsvitu novodobého duchovního života*, 2. vyd., Praha: Grada, 2009, s. 9.

² Jeho „goetheovský“ architektonický styl ocenili i autoři dánského dokumentu „Architektonické vize“ (*Great Expectations: A Journey Through the History of Visionary Architecture*, Dánsko, 2007; online dostupné např. na serveru Vimeo.com: <https://vimeo.com/ondemand/greatexpectations>), který odvysílala i Česká televize (srov. <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10147879078-architektonicke-vize/>). Steiner zde byl zařazen po bok takových osobností, jakými byli Le Corbusier, Oscar Niemeyer, Jacques Fresco ad.

³ Srov. M. Howard (ed.): *Art as Spiritual Activity*, Vista Series, III, New York: SteinerBooks, 1997.

⁴ Srov. W. Kandinsky: *O duchovnosti v umění*, Praha: Triáda, 2009, s. 29.

⁵ Srov. např. jeho koncept *sociálního umění* (či tzv. *rozšířený pojem umění*), viz např. *Rozhovory s Beuysem*, Olomouc: Votobia, 1999, s. 62 aj., a řadu dalších tvůrčím způsobem rozvíjených estetických i sociálních impulsů tamtéž. „Člověk ale může komunikovat i s bytostmi, které jsou výš, než je schopen svým omezeným intelektem pochopit. Může navázat kontakt se svým já, může hovořit se svým andělem, dokonce i s archandělem. Obraz člověka sahá až k pojmu Boha. Nechci, aby byl tak malý, jak ho srazil materialismus.“ Ibid., s. 138n. Srov. též způsob, jakým Beuys koncipoval svou Svobodnou mezinárodní univerzitu (*Freie internationale Hochschule für Kreativität und interdisziplinäre Forschung*). Viz též M. Ende, J. Beuys: *Kunst und Politik – ein Gespräch*, Wangen: FIU-Verlag, 1989. Národní galerie Victoria uspořádala též o Steinerově vlivu na Beuyse samostatnou výstavu, viz katalog – A. Holland: *Joseph Beuys & Rudolf Steiner: Imagination, Inspiration, Intuition*, Melbourne: National Gallery of Victoria, 2008.

kteřý byl jeho osobním žákem,⁶ Christiana Morgensterna⁷ či Michaela Endeho.⁸ Významně ze Steinerova myšlenkového světa těžil i sémiotik a epistemolog Owen Barfield;⁹ jeho prostřednictvím a pod jeho vlivem pak okrajově i jeho přátelé J. R. R. Tolkien¹⁰ a C. S. Lewis. Steinerova inspirace je patrná i v umění filmovém (Andrej Tarkovskij) či některých teoriích herecké techniky (Michail Čechov¹¹). V neposlední řadě také v moderní vážné hudbě (Arvo Pärt, Alois Hába, Erik Satie, Alexandr Skrjabin).¹²

Steinerův životní příběh byl zpracován mnohokrát a do značných podrobností.¹³ K dispozici jsou jeho vlastní nedokončené paměti,¹⁴ též řada stručných i rozsáhlejších encyklopedických hesel.¹⁵ Proto jeho komplexní rekapitulace není na tomto prostoru nutná. Co pro nás v rámci našeho tématu ze Steinerovy biografie ale zajímavé je, jsou ty její prvky, které mohly mít vliv na utváření jeho duchovního profilu.

⁶ Srov. J. D. Elsworth: *Andrey Bely: a critical study of the novels*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983, s. 37–53; W. Kasack: *Christus in der russischen Literatur*, Stuttgart: Urachhaus, 2000, s. 137n.

⁷ Srov. např. „Na okamžik jsem toho člověka (Steinera) viděl jako čistou, vědomou vůli, udržující se při životě a v takovém životě jen strašlivým božským chtěním postupovat vpřed.“ Ch. Morgenstern: *Stupně*, Praha: Vyšehrad, 2002, s. 35. Morgenstern Steinerovi dokonce dedikoval svou básnickou sbírku *Wir fanden einen Pfad* (dedikace „Für Dr. Rudolf Steiner“ tištěna vpředu v knize). Srov. Ch. Morgenstern: *Wir fanden einen Pfad. Neue Gedichte*, München: Piper, 1914.

⁸ Jeho u nás obzvláště známý Nekonečný příběh (M. Ende: *Nekonečný příběh*, Praha: Albatros, 2001) je prochnutý zřetelně steinerovským symbolismem a bylo by jej s trochou nadsázky možné označit za anthroposofickou pohádku. K imaginaci M. Ende srov. též koncept *morální fantasie*, in: R. Steiner: *Filosofie svobody*, Praha: Baltazar, 1991, s. 136–145.

⁹ Česky O. Barfield: *Básnická řeč*, Praha: Malvern, 2015; O. Barfield: *Záchrana jevů*, Praha: Malvern, 2018.

¹⁰ Srov. V. Flieger (ed.): *Splintered Light*, 2. rev. vyd., Kent (OH) – London: Kent State University Press, 2002, s. 36.

¹¹ Srov. Z. Oubramová: Michail Čechov: život a dílo, in: M. Čechov: *Hercova cesta / O herecké technice*, Praha: AMU – KANT, 2017, s. 16–18.

¹² V tomto případě paradoxně, neboť Steiner sám nedisponoval zvláštním hudebním nadáním, jakkoli k hudbě cítil velký respekt.

¹³ Viz Ch. Lindenberg: *Rudolf Steiner – eine Biographie*, I–II, Stuttgart: Verlag Freies Geistesleben, 1997; česky též útlejší práce Ch. Lindenberg: *Rudolf Steiner*, Štíptoš: Opherus, 1998; J. Hemleben: *Rudolf Steiner in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, Reinbek: Rowohlt, 1963; E. Bock: *Rudolf Steiner – Studien zu seinem Lebensgang und Lebenswerk*, Stuttgart: Verlag Freies Geistesleben, 1961; K. Swassjan: *Rudolf Steiner – eine Einführung*, Dornach: Verlag für Anthroposophie, 2017.

¹⁴ R. Steiner: *Mein Lebensgang*, 9. vyd., Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 2000.

¹⁵ K. Tingay: Antroposofické hnutí, in: Ch. Partridge: *Encyklopedie nových náboženství*, Praha: Euromedia, 2006, s. 325n.; Z. Vojtíšek: *Encyklopedie náboženských směrů v České republice*, Praha: Portál, 2004, s. 232; F. R. Hrabal (ed.): *Lexikon náboženských hnutí, sekt a duchovních společností*, Bratislava: CAD Press, 1998, s. 24; I. Štampach: *Anthroposofie*, Olomouc: Votobia, 2000, s. 15–20; J. G. Melton, M. Baumann (ed.): *Religions of the World*, I, A–C, Santa Barbara (CA): ABC-Clío, 2002, s. 58n.; L. Jones (ed.): *Encyclopedia of Religion*, XIII, 2. vyd., Farmington Hills (MI): Thomson Gale, 2005, s. 8738; J. G. Melton (ed.): *Encyclopedia of Occultism & Parapsychology*, II, M–Z, 5. vyd., Farmington Hills (MI): Gale, 2001, s. 1491.

Počátky

Rudolf Steiner se narodil 27.¹⁶ (nebo 25.¹⁷) února 1861 v rodině železničního úředníka v rakousko-uherském Kraljevcu, dnes Donji Kraljevec v blízkosti chorvatsko-maďarsko-slovenské hranice. Sám pak na skrovné poměry dětství na periferii, daleko od velkých center, opakovaně vzpomíná, když se zabývá formulací svých sociálních teorií.¹⁸ Jeho otec je často překládán, až roku 1869 přichází na železniční stanici v Neudörflu na druhém břehu řeky Litavy naproti Vídeňskému Novému Městu.¹⁹

Z tohoto období sám Steiner zmiňuje již první, ne snad duchovní zážitky, ale určitý zájem o ně či dětskou fascinaci. Vzpomíná na mnichy-redemptoristy z blízkého kláštera, které občas potkával na procházkách kolem Litavy.

... jak bych byl rád, kdyby mě oslovili. Nikdy to však neudělali. A tak jsem si z takového setkání odnášel vždy jen neurčitý, ale slavnostní dojem, který ve mně vždy ještě dlouho působil. Bylo mi devět let, když v mé hlavě vyvstala myšlenka: s úkoly těchto mnichů musí souviset důležité věci, které musím poznat.²⁰

Steiner se tehdy intenzivně zajímá o okolní přírodu a i ve škole později projevuje nadání pro přírodní vědy a matematiku. V tomto ohledu mu velice pomáhá místní učitel, který se mladému Rudolfovi věnuje. Již sem při pohledu nazpět Steiner umísťuje první tušení vícerozměrnosti světa, jeho hloubky, která sahá za hranice samotné hmoty a přírody ve scientistickém slova smyslu.

¹⁶ R. Steiner: *Má cesta životem*, Svatý Kopeček u Olomouce: Michael, 2000, s. 8.

¹⁷ Ch. Lindenberg: *Rudolf Steiner...*, s. 8, uvádí jako datum narození 25. února a 27. únor, který uvádí sám Steiner a který „je obvykle udáván jako den jeho narození“, označuje za den Steinerova křtu. Novější bádání dává tomuto stanovisku spíše za pravdu, srov. G. Aschoff: Rudolf Steiners Geburtstag am 27. Februar 1861 – Neue Dokumente, *Goetheanum* 9 (2009), s. 3–5.

¹⁸ „Naučil jsem se rozumět proletářům nejen tím, že bych se o nich učil přemýšlet, ale tím, že jsem s nimi, s proletáři, sám žil, vyrostl jsem z proletariátu, a s proletariátem jsem se také učil hladovět a musel jsem s ním hladovět.“ R. Steiner: *Die soziale Frage*, Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1977, s. 167.

¹⁹ Ch. Lindenberg: *Rudolf Steiner...*, s. 8.

²⁰ R. Steiner: *Má cesta životem...*, s. 16.

Ve svém vztahu ke geometrii jsem našel první zárodek zření, které se u mě pozvolna vyvinulo. Žilo ve mně již více méně nevědomě v době mého dětství a kolem mého dvanáctého roku nabylo určité, plně vědomé podoby... V myšlenkách jsem nespatořoval pouze obrazy, které si o věcech tvoří člověk, nýbrž projevy duchovního světa na tomto duševním dějišti. Geometrie mi připadala jako vědění, které sice sám člověk vytváří, ale jeho význam je na člověku úplně nezávislý... Říkal jsem si, že v geometrii *můžeme* poznat něco, co prožívá pouze duše sama svou vlastní vnitřní silou. V tomto pocitu jsem našel oprávnění hovořit o duchovním světě stejně tak jako o světě smyslovém. A tak jsem o něm mluvil.²¹

Velkým vzorem byl pro mladého Steinera také místní farář²² Franz Maráz, na kterého vzpomíná velice vřele.²³ Maráz působil rovněž na místní škole a byl též vášnivým přírodním badatelem, který zájem o tyto vědy rád probouzel i v jemu svěřených žácích.²⁴ Působil zřejmě na obyvatele Neudörflu také jako plamenný kazatel, který ale dovedl využívat i dobové protizidovské a protizednářské resentimenty.

Steiner zmiňuje, že v Neudörflu působila poměrně viditelně i zednářská lóže (mj. i s členstvem židovského původu) – ačkoliv byla pro místní „zahalena tajemstvím a obetkána nejpodivuhodnějšími legendami“ –, proti které Franz Maráz ostře vystupoval.²⁵ Tento detail je zajímavý nejen tím, že v pozdějších letech Steiner líčí zednářskou práci v městě, kde vyrůstal, jako známý a sociálně činný fenomén. Situace v Rakousku-Uhersku byla tehdy pro svobodné zednáře poměrně nepříznivá, neboť platná spolková legislativa neumožňovala řádné fungování zednářských lóží. To se změnilo – právě v době, na kterou zde Steiner naráží – po rakousko-uherském vyrovnání (1867) ve prospěch určité liberalizace na uherské straně²⁶, kde tak bylo

²¹ Ibid., s. 18.

²² V Neudörflu působil v letech 1863–1877. Srov. Ch. Lindenberg: *Rudolf Steiner...*, s. 15. „Franz Maráz platil za schopného kněze. Roku 1869 se stal děkanem a roku 1873 kanovníkem v Šoproni a farářem v kostele sv. Jiří.“ Neudörfl an der Leitha [online], *Atlas Burgenland*, dostupné z: <http://www.atlas-burgenland.at>, více viz in: *Landestopographie*, III/2, *Bezirk Mattersburg*, s. 485–532.

²³ „Obraz tohoto muže se vtiskl hluboko do mé duše a po celý můj život se vždy znovu objevoval v mých vzpomínkách. Patřil k nejvýznamnějším lidem, které jsem do svého desátého nebo jedenáctého roku poznal.“ R. Steiner: *Má cesta životem...*, s. 20.

²⁴ Ibid., s. 21.

²⁵ Srov. *ibid.*, 20n.

²⁶ Jeden z architektů Vyrovnání, Gyula Andrassy, který se stal prvním ministerským předsedou Uherského království, byl sám svobodným zednářem, lze tedy předpokládat, že liberalizace poměrů na jeho straně Litavy byla také v jeho vlastním zájmu. E. Lennhoff, O. Posner: *Internationales Freimaurer-Lexikon*, Wien – München: Amalthea, 1932=1980, s. 68.

svobodné zednářství legalizováno a v poměrně krátké době zažily zednářské spolky skutečný boom.²⁷

Právě v Neudörflu, který ležel hned za Litavou, a tedy na uherském území a pod uherskou jurisdikcí, ale v těsné blízkosti Vídeňského Nového Města, vznikla jedna z prvních zednářských lóží po Vyrovnání – lóže Humanitas (zal. 1871).²⁸ Vzhledem ke strategické pozici je pravděpodobné, že neudörflská lóže byla pro rakouské zednáře (a zájemce o zednářství) velice atraktivní, protože si mohla dovolit projevovat jisté sebevědomí na veřejnosti – a tím popuzovat místní církevní pracovníky. Napětí pak muselo být natolik citelné, že na něj ještě prakticky po pěti dekádách stojí Steinerovi za to vzpomínat jako na něco, co v něm zanechalo silný dojem.

Malý Rudolf tehdy své kontakty s církví a latinským kultem intenzivně prožíval, ačkoliv pro to neměl doma zázemí. Rodina byla „vcelku moderní a osvícená“,²⁹ otec do kostela vůbec nechodil, považoval se za volnomyšlenkáře a k určité zbožnosti se propracoval až ke stáru. Rudolf coby školou povinné dítě musel do kostela chodit ministrovat. Po jistém konfliktu s farářem se ale otec rozhodl jej z této povinnosti vyvázat.³⁰

Vídeňská perioda

Po dokončení základního vzdělání v Neudörflu se Steinerův otec rozhoduje dát svého syna do reálné školy, aby si prohloubil technické vzdělání a mohl směřovat ke kariéře železničního inženýra. Na reálku tedy dojíždí přes Litavu do Vídeňského Nového Města. Zde kromě nové látky přírodovědného a technického zaměření, fyziky a deskriptivní geometrie, objevuje také zcela novou literaturu, která nadále zásadně ovlivní jeho duchovní tázání.

Jednou jsem šel kolem knihkupectví. Za jeho výlohou jsem spatřil Kantovu „Kritiku čistého rozumu“, vydanou v nakladatelství Reclam. Podnikl jsem všechno, abych si knihu co nejrychleji opatřil...

²⁷ Srov. J. Čechurová: *Čeští svobodní zednáři ve XX. století*, Praha: Libri, 2002, s. 53–56.

²⁸ Později zde vznikla dokonce ještě jedna lóže – Eintracht (zal. 1875). Srov. E. Lennhoff, O. Posner: *Internationales Freimaurer-Lexikon...*, s. 1705n.; starší byla nedaleká lóže šoproňská – Verbrüderung (zal. 1869).

²⁹ Ch. Lindenberg: *Rudolf Steiner – eine Biographie*, I, Stuttgart: Verlag Freies Geistesleben, 1997, s. 30.

³⁰ Ch. Lindenberg: *Rudolf Steiner...*, s. 10.

Svým chlapeckým způsobem jsem se snažil pochopit, jakého skutečného vhledu do podstaty věcí je lidský rozum schopen.³¹

Filosofická literatura, v níž se nově snaží vzdělávat, ovlivní jeho pozdější zájem o povahu a meze lidského poznání a nadchne jej i pro studium filosofie, zejména gnozeologie, které ho nakonec nasměruje ke zcela jinému životnímu zaměření než technické obory.

Mé pocity, které vyvstaly z tohoto myšlenkového úsilí, byly ovlivňovány skutečnostmi ze dvou stran. Jednak jsem chtěl vypěstovat myšlení v sobě samém tak, aby každá myšlenka byla plně přehlednutelná, aby jí žádný neurčitý cit neurčoval nějaký směr. Za druhé jsem v sobě chtěl vytvořit soulad mezi tímto myšlením a náboženskými naukami. Neboť i ty mě tenkrát nanejvýš zajímaly. Právě v této oblasti jsme měli znamenité učebnice. Dogmatiku i symboliku, popis kultu, církevní dějiny, to vše jsem z těchto učebnic přijímal s opravdovou oddaností. Žil jsem v těchto naukách velmi intenzívně. Ale můj vztah k nim byl určen tím, že duchovní svět pro mě tvořil obsah lidského nazírání. Tyto nauky do mé duše vnikaly tak hluboce právě proto, že jsem jejich prostřednictvím pociťoval, jak může lidský duch v poznání nalézt cestu do nadmyslových světů. Zbožná úcta před duchovními světy – a to vím zcela jistě – mi tímto vztahem k poznání nebyla odňata ani v nejmenším.³²

Steiner se ale neomezuje pouze na studium Kanta, postupně si vedle látky reálné školy při doučování, které poskytuje, aby vydělal při studiu nějaké peníze, „abnormálně, ale přece jen řádně“³³ doplňuje látku na gymnaziální úroveň, včetně latiny a řečtiny, v nichž posléze také nabízí kondice. Po maturitě se mu otevírá možnost studovat techniku přímo ve Vídni, jeho otec je přeložen do malé vesnice Inzersdorf³⁴, aby Rudolf mohl opět na školu dojíždět z doma.

Steiner je přijat ke studiu na Vysokou školu technickou (Technische Hochschule, dnešní Technische Universität Wien). Zde se seznamuje s profesorem německé literatury Karlem Juliem Schröerem, který jej provází významnými díly a postavami literárních dějin. Je to právě Schröer, kdo Steinerovu pozornost nasměruje k Johannu Wolfgangu Goetheovi, který se pro

³¹ R. Steiner: *Má cesta životem...*, s. 28n.

³² *Ibid.*, s. 30.

³³ *Ibid.*, s. 35.

³⁴ Dnes již součást Vídně ve 23. vídeňském městském okrese (Liesing).

něj do konce života stane zásadní inspirací. Kromě toho nadšeně navštěvuje i přednášky filosofické, zejména kursy česko-rakouského filosofa Roberta Zimmermanna a ovšem také, nako-lik mu to studijní podmínky dovolují, osobně frekventuje přednášky Franze Brentana, slavného učitele Edmunda Husserla a Tomáše Masaryka.³⁵ Již zde mu je zřejmé, že se samotnou techni-kou si v životě nevystačí.

Zhruba v této době se ve Steinerově biografii zjevuje postava záhadného duchovního uči-tele, „prostého muže z lidu“, s nímž se Steiner seznamuje ve vlaku cestou do Vídně, a jehož později vypodobní ve svých „mysterijních dramatech v postavě Felixe Baldeho“.³⁶ O tomto ini-ciačním setkání píše Steiner jen velice skromně a citlivě, ale zdá se, že na jeho další cestu mělo zásadní vliv nebo jej alespoň významně nasměrovalo.

Zároveň intenzivně studuje filosofickou literaturu, po Kantovi se seznamuje s Hegelem, Fichtem, Schellingem, Darwinem, Schillerem, Herbartem, Vischerem, von Hartmannem a mnoha dalšími teoretiky. Jeho zájem o propojení přírodovědeckého studia s otázkami vědecké metody a filosofie poznání je čím dál zřejmější, zároveň jde ale dál a za samotnou ideou chce Steiner hledat i duchovní realitu a podklad pro zkušenost.

Přitahovala mě jistota, se kterou filosofové postupují od myšlenky k myšlence. Pozoroval jsem, že mnozí po-cítovali protiklad mezi zkušeností a myšlením. Pro mě bylo samo myšlení zkušeností, ale takovou, ve které jsem žil, nikoli takovou, která k člověku přistupuje zvenku.³⁷

Postupně se Steiner stále více zapojuje do vídeňského uměleckého a salónního života, kde se seznamuje s celou řadou umělecky a filosoficky aktivních vrstevníků i zajímavých osobností, které se mu stávají vzorem nebo mu jinak imponují. Jeho dosavadní práce mu zároveň otevírá

³⁵ Srov. *ibid.*, s. 41–44. „Tehdy jsem pociťoval povinnost hledat pravdu prostřednictvím filosofie. Měl jsem studo-vat matematiku a přírodovědu. Byl jsem však přesvědčen, že k těmto vědám nenajdu žádný vztah, jestliže jejich výsledky nebudu moci postavit na bezpečnou filosofickou půdu“ (*ibid.*).

³⁶ Srov. *ibid.*, s. 44–46. Mělo se jednat o „kořenáře“ Felixe Koguzkiho, který se Steinerem vedl první rozhovory o duchovních otázkách mimo rámec akademického světa. Ch. Lindenberg: *Rudolf Steiner...*, s. 26n.

³⁷ R. Steiner: *Má cesta životem...*, s. 47. Srov. též: „Co mu však bylo vzdálenější a v čem já jsem především usiloval o vnitřní vysvětlení, byly přírodní vědy. Chtěl jsem svůj ‚objektivní idealismus‘ uvést do souladu s přírodním po-znáním.“ *Ibid.* 71.

příležitost, která na celých sedm let ovlivní jeho kariérní život. Zde sám Steiner vnímá konec jedné velké životní epochy a začátek něčeho zcela nového.³⁸

Pobyt ve Výmaru a Filosofie svobody

Na podzim roku 1890 dostává Steiner již jako známý goetheovský badatel nabídku zapojit se v Goetheově a Schillerově archivu ve Výmaru do edice dalších Goetheových textů, zejména z oboru morfologie „s výjimkou osteologické části“.³⁹ Zde již Steiner jednoznačně začíná sumarizovat svá gnozeologická stanoviska a zabývá se naplno formulací své teorie poznání.

Ve svých vlastních náhledech mi v první řadě záleželo na tom, abych vyvrátil názor o hranicích poznání. Chtěl jsem odmítnout cestu poznání, která přihlíží jen ke smyslovému světu a která chce navenek smyslovým světem proniknout k pravé skutečnosti. Chtěl jsem poukázat na to, že pravou skutečnost je nutno hledat *nikoli* v proniknutí *navenek*, nýbrž pohroužením do nitra člověka. Kdo chce proniknout navenek a potom vidí, že je to nemožné, ten mluví o hranicích poznání.⁴⁰

Ve výmarském archivu stráví Steiner nakonec plných sedm let. Na počátku této doby se mu podaří zformulovat práci „Die Grundfrage der Erkenntnistheorie mit besonderer Rücksicht auf Fichtes Wissenschaftslehre. Prolegomena zur Verständigung des philosophierenden Bewußtseins mit sich selbst“,⁴¹ kterou pod záštitou prof. Heinricha von Steina úspěšně obhájí jako disertační na univerzitě v Rostocku roku 1891. Vychází pak tiskem s dedikací Eduardu von Hartmannovi pod titulem *Wahrheit und Wissenschaft*.⁴² Tuto práci, dle podtitulu, považuje Steiner za „předehru k Filosofii svobody“ – spisu, jímž vrcholí jeho filosofické období a v němž dovršuje svou kritiku soudobého kantiánského podloží přírodovědecké metody.

Jelikož má ale oficiálně pouze reálné a technické vzdělání, jakkoli gymnaziální i filosofickou látku postupně na své cestě Steiner vstřebával, není pro něj zcela otevřen svět akademické

³⁸ „... třetím desetiletím končilo první období mého života, a já vstupoval do období, stráveného ve Výmaru.“ Ibid., s. 120.

³⁹ Ibid., s. 139.

⁴⁰ Ibid., s. 116.

⁴¹ Základní otázka teorie poznání se zvláštním zřetelem k Fichtovu Vědosloví. Prolegomena k dorozumění filosofujícího vědomí se sebou samým.

⁴² Pravda a věda, vyd. 1892 (= GA 3).

filosofie. Roku 1893 korunuje své myšlenkové úsilí publikací *Philosophie der Freiheit*⁴³, v níž se pokouší podat „základy moderního světového názoru“ a předložit své „výsledky pozorování duševního života podle přírodovědecké metody“; a jež mu také – jak doufá – přinese zájem akademického světa a snad i kýženu univerzitní filosofickou dráhu. Doufá ale marně.

Byl Rudolf Steiner ateistou?

Doktorát filosofie uzavírá první, třicetiletou periodu Steinerova života, jejíž zběžný popis nám podává určitý obraz kořenů a prvotních impulsů, z nichž posléze košatí jeho esoterní systém a způsob duchovního vyučování. Jak jsme viděli, Rudolf Steiner neměl zvláštní rodinné zázemí v náboženské výchově či praxi. Jeho otec dokonce náboženství většinu života odmítal a Rudolf byl předurčen k přírodovědecké, či alespoň technicky zaměřené kariéře. Nabízí se tedy samozřejmě otázka, zda Rudolf Steiner vyrůstal a dospíval jako ateista.

Steinerova pozdější sebestylizace na sklonku života nenápadně zdůrazňuje intenzivně prožívanou přítomnost duchovna od raného dětství, jak jsme to ilustrovali výše. Při našem tázání si musíme samozřejmě uvědomovat, že se jedná o memoárový žánr, a tedy mu nemůžeme přisuzovat absolutní autoritu ve věcech, které autor prožíval pět dekad před jeho silně reflexivně orientovanou kompozicí. Po faktografické stránce i v analýze dokumentů udělali již badatelé i Steinerovi životopisci skutečně úctyhodnou práci, ale pokud se jedná o vnitřní prožívání, těžko je můžeme v nejranějších etapách konfrontovat s dobovým svědectvím.

Je zřejmé, že kdyby Steiner vnitřně skutečně toužil být římským katolíkem (nebo členem libovolného dostupného církevního společenství), mohl jím být – minimálně v době studií, kdy byl již nezávislejší na své rodině a mohl si za hranicemi domovského venkova hledat vlastní duchovní zázemí. To se nestalo. Steiner sice v pamětech, jak jsme viděli, líčí své první zkušenosti s církví v duchu nejasného tušení podstatných souvislostí, jimiž se bude muset zabývat, sám ale nadále k členství v církevní struktuře netenduje a k viditelným sociálním náboženským formám se vyjadřuje kritičtěji – v 90. letech 19. století se vůči křesťanství spíše vymezuje,⁴⁴

⁴³ *Filosofie svobody*, vyd. 1893 (= GA 4); česky 1991, 1999, 2016, 2017.

⁴⁴ Srov. Ch. Lindenberg: *Rudolf Steiner...*, s. 71; srov. R. Steiner: *Má cesta životem...*, s. 253–255.

hovoří také např. o „dogmatickém křesťanství“ s negativní konotací jako o protipólu své esoterické cesty. Vlastními silami získané poznání preferuje před tradicí předávanými obsahy.⁴⁵

Steinerovo zaujetí přírodní vědou se promítá i do jeho filosofického a duchovního díla. Důraz na přesné odvíjení myšlenek, přírodovědnou metodu, úcta vůči osobnostem přírodní vědy, to vše poněkud vyčnívá z dobového spiritualistického milieu a je obtížně zařaditelné pro obě strany pomyslné hranice, což Steiner velice dobře vnímá:

Jsem-li jednou stranou odsuzován jako „mystik“, a druhou jako „materialista“, nedivím se tomu.⁴⁶

Přesto je třeba podtrhnout, že u Steinera nenacházíme snahu duchovní skutečnosti uměle „překládat“ do kvazivědeckého žargonu nebo hledat významné propojení na úrovni metodologií a paradigmat přírodovědeckých a duchovních, tak jak to můžeme pozorovat u některých aktérů např. hnutí New Age.⁴⁷ U Steinera bychom v celém jeho díle těžko hledali jakékoli vibrace, frekvence, vyzařování, energie či jiné fyzikalismy. I proti dobovému spiritismu se vymezuje v podstatě coby proti materialistické úchylce.⁴⁸

Spiritismus, jenž se této chyby dopouští, tím jen dokazuje, že nedospěl ku pravdivé představě ducha, nýbrž že chce vidět ducha ve hrubě smyslové skutečnosti. Chápe chybně jak podstatu smyslové skutečnosti, tak podstatu ducha... V duchu takovíto lidé ducha nenacházejí; proto jej hledají smysly. Jako vidí létat povětrím oblaka, chtěli by tamtudy vidět kvačit duchy.⁴⁹

Důraz na vědeckost pro něj má být především pojistkou proti „blouznivosti“. Jak později uvidíme, na soudobém esoterismu Steinera iritovala právě tendence k potlačování myšlení na úkor buď vypjaté citovosti, nebo efektních, leč plytkých spekulací. Pouhý „život ve slovech“

⁴⁵ Srov. R. Steiner: *Mystika na úsvitu...*, s. 49.

⁴⁶ *Ibid.*, s. 9.

⁴⁷ Srov. N. Goodrick-Clarke: *Západní esoterické tradice*, Praha: Grada, 2011, s. 212; též W. Hanegraaff: *New Age Religion and Western Culture*, Leiden – New York – Köln: Brill, 1996, s. 62–76.

⁴⁸ Srov. *ibid.*, s. 171.

⁴⁹ R. Steiner: *Mystika na úsvitu...*, s. 52.

vyčítal religiozitě své doby obecně – právě tato degenerace náboženského prožitku v pouhá abstraktní slova podle Steinera „vede nakonec člověka vždy k materialismu“.⁵⁰

Steiner chtěl proniknout přírodní vědy spirituálními podněty, ale zároveň si přál, aby hledání v duchovní oblasti probíhalo podle pravidel vědecké práce. Snivé a pouze líbivé povídání o různých tématech pokládal za nezodpovědné.⁵¹

Vědecká důslednost je Steinerovi hodnotou po celou dobu jeho tvůrčí a veřejné činnosti. Proto o svém ideovém modelu vždy hovoří jako o „duchovní vědě“ (*Geisteswissenschaft*), tedy protipólu – či spíše jakési druhé plíci – k vědě přírodní (*Naturwissenschaft*). I když je zřejmé, že se Steiner vděčně vyrovnává s plody přírodní vědy (Lyell, Darwin, Haeckel) a v období přechodu od filosofie k duchovně zaměřené tvorbě recipuje nemálo od tehdy populárních individualistických a ateisticky laděných filosofů (Nietzsche, Stirner, Mackay), není nezbytné vidět tento přechod snad přímo jako konverzi.⁵² Takové hledání patřilo nakonec k duchu doby a Steiner jím není nijak výjimečný ani překvapivý.

„Ve skutečnosti“ byli Spinoza, Fichte, Goethe, Haeckel i Steiner, každý svým zvláštním způsobem, vysloveně zbožní lidé. Ani jeden – a to ani v kritických fázích svého života – božskou skutečnost, Boha nepopřel. Nicméně plytké tlachání o „milém pámbíčkoví“, kterého bychom rádi v každé situaci podřídili vlastnímu egoismu, jim bylo odporné. Teologicky řečeno: všichni jmenovaní odmítli antropomorfní deismus i supranaturalistickou představu Boha, aby – každý svou vlastní cestou – hledali nové pojetí Boha.⁵³

⁵⁰ R. Steiner: Die soziale Frage als weltgeschichtliche Forderung unserer Zeit, in: R. Steiner: *Die geistigen Hintergründe der sozialen Frage*, II, *Vergangenheits- und Zukunftsimpulse im sozialen Geschehen* (šestá přednáška, Dornach, 30. března 1919), 3. vyd., Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1980, s. 98.

⁵¹ I. O. Štampach: *Anthroposofie...*, s. 49.

⁵² „Kdo je [Steinerovy tehdejší články – pozn. JS] čte a domnívá se, že jsem chtěl hájit materialismus, naprosto se mýlí. To jsem nikdy nechtěl.“ R. Steiner: *Má cesta životem...*, s. 249; Srov. „Materialismus nemůže nikdy podat uspokojivé vysvětlení světa.“ R. Steiner: *Filosofie svobody...*, s. 23.

⁵³ J. Hemleben: *Rudolf Steiner und Ernst Haeckel*, Stuttgart: Verlag Freies Geistesleben, 1968.

Byl Rudolf Steiner theosofem?

Publikace *Philosophie der Freiheit* coby zásadního výsledku Steinerovy filosofické rozvahy zůstává oproti jeho očekávání téměř bez odezvy. Recenze se objevují jen jako „ojedinělé vlaš-tovky“, „v akademickém světě naráží Steiner na mlčení nebo odmítání“ a kniha mizí prakticky až do nového vydání po I. světové válce ze zorného pole odborných i laických čtenářů.⁵⁴

Vedle práce na Goetheovi se Steiner začíná systematicky zabývat filosofií Friedricha Nietzscheho, bádá v jeho archivu a seznamuje se s jeho sestrou Elisabeth Förster-Nietzscheovou i jeho nakladatelem Fritzem Koegelem.⁵⁵ Výsledky této práce vzbudí pozornost na místech, kde by to v oné době jistě čekal nejméně. Po smrti slavného filosofa⁵⁶ je Steiner pozván do zvláštní společnosti salónu hraběnky Sophie von Brockdorff, kde tehdy funguje Theosofická knihovna. Steiner v té době má o theosofech určité povědomí a nemyslí si o nich mnoho lichotivého. Již o tři roky dříve uveřejnil článek, kde je obviňuje, že se vysmívají evropské vědě, nemají úctu k rozumu a považují orientální metody hledání pravdy za jediné správné.⁵⁷

Steiner přednáší o Nietzscheovi a stává se pro tuto společnost zajímavým. Přednese několik přednášek na filosofická témata a posléze je pozván, aby přednášel „jen pro členy“, rozuměno Theosofické společnosti. To mu již není zcela milé a zvažuje, zda mu vůbec stojí za to na tuto nabídku reflektovat.

Vždyť literaturu, která vycházela z „Theosofické společnosti“, jsem znal jen velmi málo... To, co jsem z této literatury znal, mi bylo svou metodou i podáním většinou velmi nesympatické. Nikde jsem nenacházel možnost, abych mohl svými vývody na něco navázat.⁵⁸

Steiner se nakonec rozhodne pozvání přijmout, neboť „si postupně uvědomuje, že tato podivná společnost je toho času jediný okruh lidí, kteří mu jsou ochotni naslouchat“.⁵⁹ Ovšem s tou výhradou, že bude přednášet pouze to, co sám vnímá v duchovních otázkách za vědecky

⁵⁴ Ch. Lindenberg: *Rudolf Steiner – eine Biographie*, I, s. 237–239.

⁵⁵ *Ibid.*, s. 240–260.

⁵⁶ Nietzsche umírá v srpnu 1900, Steinerova přednášková činnost pro theosofy začíná v září t. r.

⁵⁷ Srov. R. Steiner: *Theosophen*, in: R. Steiner: *Gesammelte Aufsätze zur Literatur*, 3. vyd., Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 2004, s. 198–200.

⁵⁸ R. Steiner: *Má cesta životem...*, s. 278.

⁵⁹ J. Sušer: *Spor o metodu*, *Dingir* 1 (2008), s. 17.

a metodologicky závažné. Tak vznikají přednáškové cykly o mystice a křesťanství, které jsou později vydány i knižně.

Od začátku je tedy patrné, že Steiner nemá zájem s theosofickou poptávkou zvlášť spolupracovat.⁶⁰ I když později v Theosofické společnosti získává význačné postavení a (minimálně v Německu) i značný vliv a i když po jednu další periodu svého života přednáší to, co více méně kriticky přejímá z dobového theosofického paradigmatu, stojí vždy zásadně na pozici člověka „zřícího“, pro něhož je vlastní zkušenost a její rozumová reflexe nadřazena jakékoli přejaté informaci, jakkoli tato může být užitečná.⁶¹

Vlastním působením Rudolfa Steinera na půdě theosofické organizace, jeho roztržce s ní⁶² i „duchovněvědecké“ metodologii Steinerova přístupu k vyšším skutečnostem a zacházení s nimi na rovině běžné rozumové zkušenosti se budeme více věnovat na jiných místech. Nyní budiž pojednáno ještě několik bodů, jejichž vektor směřuje k hlavnímu tématu této práce.

Byl Rudolf Steiner okultistou?

V teologickém i biblickém diskursu vzbuzuje řada pojmů, nutno uznat že často s velice nejasným vymezením, principiální nedůvěrou. Jsou to např. esoterismus, spiritualismus, okultismus, magie, meditace a mnoho dalších. Samotný problém těchto pojmů tkví zejména v tom, že chybí jejich spolehlivá definice, lépe řečeno: jsou v každém kontextu užívány do značné míry jiným způsobem i s jinými konotacemi.

Chceme-li se ptát, zda pojem okultismu hraje ve Steinerově díle nějakou roli, můžeme bez rozmýšlení konstatovat, že ano. Není k tomu třeba ani hlubinná textová analýza, neboť slovo *okultismus* či *okultní* stojí dokonce v názvech některých jeho prací a přednášek.⁶³ Při pozornějším pohledu lze ale konstatovat, že tento termín je ve hře hlavně v jednom z tvůrčích období

⁶⁰ „Neupsal jsem se žádné sektářské dogmatice; zůstal jsem člověkem, který mluvil o tom, o čem věřil, že to může vyslovit zcela podle svého vlastního prožívání duchovního světa... Nikdo neměl pochybnosti, že budu v Theosofické společnosti předkládat pouze výsledky svého vlastního badatelského zření.“ R. Steiner: *Má cesta životem...*, s. 279.

⁶¹ Srov. R. Steiner: *Mystika na úsvitu...*, s. 15n.

⁶² Srov. J. Sušer: *Spor o metodu...*, s. 17n.

⁶³ Např. *Die okkulten Wahrheiten alten Mythen und Sagen* (GA 92), *Populärer Okkultismus* (GA 94), *Eine okkulte Physiologie* (GA 128) ad.

jeho života, a to období přechodu od vrcholně theosofického vlivu k vlastní tvorbě anthroposofické (tj. zhruba 1906 až, dejme tomu, 1913). Jedná se tedy zřetelně o reakci na dobovou terminologii, k jejímuž postupnému přehodnocování ve Steinerově produkci docházelo až ke konci tohoto období a po něm.⁶⁴

Zařazení anthroposofie mezi okultní hnutí není v teologické literatuře neobvyklé.⁶⁵ Problém tkví ve značné vágnosti tohoto termínu po stránce obsahové⁶⁶, i pokud se jedná o jeho chápání v jednotlivých historických periodách i v různých geografických oblastech a náboženských systémech.⁶⁷

Samotný termín „okultní“ je odvozen z lat. *occultus (occulere)*, které se užívá pro věci skryté (v opozitu k věcem zjevným, zjeveným či očividným), které nejsou přirozeně přístupné běžnému smyslovému vnímání, případně jsou odhalovány vnímání „zasvěcenému“.⁶⁸ Předpoklad existence těchto samotných fenoménů není v náboženském diskursu šokující, dokonce je samozřejmě doložen i v biblické látce (1K 3,1nn.).

Nějaké okultní, tj. nezjevné, skryté skutečnosti jsou nakonec vždy součástí poznávaného světa, tedy otázka po povaze „okultismu“ je vlastně otázkou po způsobu zacházení s těmito skutečnostmi obecně. Při příliš velkorysém vymezení tohoto pojmu by nám do něj nakonec mohl spadnout i apoštol Pavel, případně leckterá vypjatější apokalyptika.

Rudolf Steiner byl proponentem duchovního kvasu doby, která okultní a esoterní témata intenzivně prožívala, nicméně už jen tváří v tvář tehdy zveřejňované literatuře nemůžeme brát vážně pojetí, které by tyto skutečnosti snad chtělo *utajovat* či je nějak skrývat jen pro pečlivě vybraný úzký okruh *zasvěcenců*. Obecná veřejná přístupnost mysteriální látky byla často základním východiskem. Jak je tomu přímo u Rudolfa Steinera?

⁶⁴ Viz kap. Exkurs: Jak číst Rudolfa Steinera? (níže v textu).

⁶⁵ Srov. např. B. Grom: Anthroposophie, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, I, A–Barcelona, 3. vyd., Freiburg – Basel – Wien: Herder, 2009, s. 737–741.

⁶⁶ „Hranice mezi okultními fenomény jsou neostré.“ P. Gerlitz: Okkultismus, in: *Theologische Realenzyklopädie*, XXV, *Ochino–Parapsychologie*, Berlin: de Gruyter, 1995, s. 216.

⁶⁷ Srov. *ibid.*, s. 216–221.

⁶⁸ Srov. J. G. Melton (ed.): *Encyclopedia of Occultism & Parapsychology*, II, s. 1135.

Jak ještě podrobněji uvidíme, Rudolf Steiner trvá na naprosto ojedinělé, neopakovatelné a dějiny proměňující roli působení Krista v pozemském příběhu Ježíše Nazaretského. Po této historické etapě je jeviště dějin zcela proměněno a skutečnosti skryté povahy vystupují vtělením Logu před člověka jako zásadní výzva, z níž se jen těžko lze vymluvit.

... nešlo jen o zasvěcení ve starém smyslu, ale o zasvěcení nové, jež mělo nastoupit místo starého. Křesťanství nemělo být, jako stará mystéria, pro málo vyvolených. Mělo být pro celé lidstvo. Křesťanství mělo být náboženstvím lidovým; pravda měla být připravena pro každého, kdo má „uši k slyšení“. Staří mystové byli vybírání z mnoha lidí, ale polnice křesťanství znějí pro každého, kdo je chce slyšet. Je to jeho věc, aby přišel.⁶⁹

Je to jeho věc, aby přišel... Neviditelné – „okultní“ – skutečnosti jsou od doby Vtělení přístupné každému, jen je třeba o ně mít vážný zájem. Samotný zájem ale není principiálně k ničemu, neboť život nenese svůj hlavní úkol v prázdné ideové spekulaci. Je-li skryté poznání „věcí veřejnou“, záleží zejména na tom, jak je s ním nakonec naloženo. A to je právě směr uvažování i vyučování typický pro Rudolfa Steinera.

Rudolf Steiner na mapě západního esoterismu

Ideový systém a působení Rudolfa Steinera nevyrůstá pouze z mechanického převzetí theosofického paradigmatu přelomu 19. a 20. století. Steiner si sám kromě filosofie záhy svým specifickým způsobem osvojuje i témata z teologie⁷⁰ či dějin náboženství, včetně významných fenoménů západního esoterismu. Jeho dílo je tak směřováno do širokého koryta duchovních idejí a proudů, přítomných v Evropě minimálně od renesance, možná i starších hermetik.⁷¹

Je třeba konstatovat, že veškeré bádání nevede Steinera k ambicím zasahovat do duchovních světů volním – magickým způsobem. Poznání zákonitostí duchovních „vrstev“ světa,

⁶⁹ R. Steiner: *Křesťanství jako mystická skutečnost a mystéria starověku*, Březnice: Ioanes, 1998, s. 92.

⁷⁰ Zachoval se např. i neautorizovaný zápis přednáškového cyklu z 22. – 24. května 1920 na téma filosofie Tomáše Akvinského. R. Steiner: *Die Philosophie des Thomas von Aquino*, Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1993.

⁷¹ Pro Steinera se pochopitelně nejedná o kauzalitu, ale korelaci. Na mnoha místech opakovaně zdůrazňuje, že pokud se některé jeho stanovisko shoduje s předchozími duchovními mistry a tradicemi, nejedná se o přejímku, ale nezbytný důsledek duchovědného výzkumu – hledí-li duchovní badatel za oponu fyzické skutečnosti, nemůže přece logicky nevidět totéž, co všichni skuteční zasvěcenci dějin před ním.

v nichž se pohybuje lidská bytost, je účelné a užitečné obdobně jako studium fyzikálních vlastností přírodních říší. Stejně jako můžeme výsledky přírodních věd užívat, abychom se vyhnuli zbytečným zraněním či dokázali vyléčit tělesnou nemoc, jsme i na úrovni ducha součástí složitého „ekosystému“, z něhož si můžeme odnášet svá „zranění“, pokud netušíme, jak funguje a s čím se v něm srážíme,⁷² neboť duchovní svět není pasivní nebo neživý, ale stejně jako naše fyzické okolí je zaplněn životem svého druhu.⁷³ Okultní poznávání Rudolfa Steinera tak nestojí daleko od renesančního picovského (příp. paracelsiánského⁷⁴) pojetí magie:

... magie je dvojí. První se plně zakládá na působení a moci démonů, a je to věc na mou věru zavrženíhodná a neblahá. Druhá však pěstuje-li se správným způsobem, není ničím jiným než dokonalým završením filosofie přírody... Nic totiž nepřispívá ke zbožnosti a uctívání Boha tolik, jako stálé rozjímání o Božích divech. Jestliže tyto divy dobře prozkoumáme s pomocí přirozené magie, o níž pojednáváme, budeme vroucněji zapálení pro uctívání Stvořitele a pro lásku k němu...⁷⁵

Pokud se Steiner odvolává na některý esoterní proud výslovně, pak na evropské rosikrucianství,⁷⁶ které je pro něj zjevně mohutným zdrojem inspirace a nástrojem, jak do esoterické látky vnést christocentrický rozměr.⁷⁷ Není bez zajímavosti, že britský historik rosikrucianství Christopher McIntosh považuje právě Steinerovu recepci rosikrucianických impulsů za v rámci moderního esoterismu jednoho „z nejvýznamnějších dědiců“ této klasické tradice.⁷⁸ Některé současné spolky, které působí pod značkou růže a kříže, zakládali dokonce Steinerovi přímí žáci, nebo vznikaly minimálně pod zřetelným vlivem steinerovských idejí.⁷⁹

⁷² Srov. např. R. Steiner: *Anthroposofické vůdčí myšlenky*, Praha: Anthroposofická společnost, 2014, s. 43 ad.

⁷³ „Člověk putuje mezi myšlenkami, ale tyto myšlenky jsou skutečné bytosti.“ R. Steiner: *Theosofie*, Praha: Baltazar, 1992, s. 76; srov. též „Všechno ve světě je vědomé.“ R. Steiner: *Tajná věda v nástinu*, Hranice: Fabula, 2010, s. 104.

⁷⁴ Srov. N. Goodrick-Clarke: *Západní esoterické tradice...*, s. 78nn.; Paracelsus: *Filosofie okultní*, Praha: Trigon, 1990, 49n.

⁷⁵ G. Pico della Mirandola: *O důstojnosti člověka*, Praha: Oikúmené, 2005, s. 101 a 107; srov. též Ch. McIntosh: *Rosikrucianci*, Praha: Trigon, 1997, s. 35.

⁷⁶ Tuto tradici poznal Steiner nejspíše již při studiu Goethea, který sám se rosikrucianstvím také zabýval. Srov. Ch. McIntosh: *Rosikrucianci...*, s. 159nn.

⁷⁷ Srov. např. již R. Steiner: *Vor dem Tore der Theosophie*, 4. vyd., Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1990, s. 136n.

⁷⁸ Ch. McIntosh: *Rosikrucianci...*, s. 194.

⁷⁹ O zjevném vlivu Steinera na zakladatele Rosicrucian Fellowship Maxe Heindela se zmiňuje např. J. G. Melton (ed.): *Encyclopedia of Occultism & Parapsychology*, II, s. 1324; srov. též *ibid.*, s. 1327.

Striktní christocentrismus je ve Steinerově myšlení patrný už poměrně záhy a během ideového vývoje jej Steiner jen precizuje. Uvědomění centrální role Golgoty v dějinách lidstva klade ve svých pamětech již zhruba ke konci svého filosofického období⁸⁰ a v době prvních kontaktů s Theosofickou společností by již mělo být zcela jisté. Toto vědomí skutečně je pro Steinera charakteristické a tvoří zřetelnou konstantu jeho myšlení i v dobách, kdy ještě plně akceptuje synkretistické theosofické pojetí a kvaziorientální žargon, a neopouští jej až do konce života.⁸¹ Postupně pak vede k plnému pozápadnění steinerovského diskursu – tím se Rudolf Steiner stává jedním z hlavních proponentů a propagátorů západních zdrojů evropského esoterismu i esoterně pojatého křesťanství, jehož specifika chceme popsat v jádru této práce.

⁸⁰ R. Steiner: *Má cesta životem...*, s. 255.

⁸¹ „Mysterium na Golgotě je *jedinou*, neopakující se největší událostí ve vývoji lidstva.“ R. Steiner: *Anthroposofické vůdčí myšlenky...*, s. 130 (§ 138).

Exkurs: Jak číst Rudolfa Steinera?

Chceme-li se zabývat systematicky myšlenkovým světem Rudolfa Steinera, a to ať už v širší perspektivě, či některým dílčím tématem, musíme se nevyhnutelně nejprve zaměřit na samotnou povahu pramenů, které máme k dispozici. V současné religionistické literatuře zabývající se anthroposofií je Steinerovo dílo jako celek zpravidla vnímáno jako kanonické a každému výroku je implicitně přisuzována táž relevance. Takový přístup je problematický u kteréhokoli autora tvořícího po více dekád, a tím spíše u Rudolfa Steinera, jehož sebrané spisy zachycují nejen určitý osobní myšlenkový vývoj, ale mají také velice různorodou žánrovou strukturu, a v neposlední řadě i ediční úroveň.

Vznik a struktura steinerovského kánonu

Rudolf Steiner byl literárně a veřejně činný více než čtyři dekády svého života. Sám editoval 28 knižních titulů, řadu článků a dochovalo se okolo 6000 záznamů pronesených přednášek a mnoho dalšího dílčího materiálu, vč. sešitů s osobními poznámkami, grafik, nákresů a ilustrací či archivu korespondence.

Během studií na vídeňské technice se Steiner významněji spřátelil s folkloristou, lingvistou a literárním vědcem Karlem Juliem Schröerem (1825–1900), jehož kursy německého jazyka frekventoval a jenž na mladého Rudolfa měl masivní vliv.⁸² Byl to právě Schröer, kdo si zhruba od roku 1881 začal pěstovat odvážnou myšlenku, že by se tak talentovaný student jako Steiner hodil pro projekt souborného vydání přírodovědných spisů Johanna Wolfganga Goethea, který připravoval nakladatel Joseph Kürschner.⁸³ Steiner se skutečně (v pouhých 22 letech) od sezóny 1882/1883 edice nadšeně ujal a počal vydávat jednotlivé svazky, které opatřoval kritickým aparátem i obsáhlými předmluvami. V obdobné práci na jiném souboru goetheovské látky posléze od r. 1890 pokračoval, jak řečeno výše, i ve výmarském Goetheově a Schillerově archivu. Tyto úvody z let 1882–1897 jsou de facto prvními Steinerovými publikacemi a byly

⁸² „Když jsem byl u něho, duchovně jsem pookřál. Mohl jsem u něj sedět celé hodiny... S velkými sympatiemi jsem poslouchal vše, co vyprávěl Schröer.“ R. Steiner: *Má cesta životem...*, s. 70.

⁸³ Ch. Lindenberg: *Rudolf Steiner...*, s. 27.

posléze začleněny do jeho souborného díla jako první svazek. O tuto práci opřel také své první teoretické dílo *Grundlinien einer Erkenntnistheorie der Goetheschen Weltanschauung*.⁸⁴

Na univerzitě v Rostocku získává r. 1891 Steiner doktorát obhajobou práce na gnozeologické téma. Několik dalších filosofických prací (mezi nimi nejslavnější *Philosophie der Freiheit*) se mu podaří publikovat ještě před jeho prvním kontaktem s theosofií. Přelomová je v tomto směru stať *Friedrich Nietzsche, ein Kämpfer gegen seine Zeit*⁸⁵, která vzbudí po Nietzscheho smrti prvotní zájem o Steinerovu osobu právě v theosofických kruzích.

Pro theosofy kromě původně filosofických otázek nakonec připraví i přednáškové cykly na témata mystická, které publikuje pod tituly *Die Mystik im Aufgange des neuzeitlichen Geistesleben und ihr Verhältnis zur modernen Weltanschauung* a *Das Christentum als mystische Tatsache und die Mysterien des Altertums*.⁸⁶ V té době pořádá mnoho veřejných i interních přednáškových cyklů a vydává také několik osobitých souhrnů theosofické nauky (z nejznámějších např. *Theosophie, Wie erlangt man Erkenntnisse der höheren Welten?*, *Aus der Aka-scha-Chronik*). Steiner se postupně adaptuje na theosofický žargon a zastává názor, že evropské jazyky dosud nemají vypracovaný pojmový aparát vhodný k popisu duchovních skutečností.⁸⁷ Pro své posluchače zpracovává svým vlastním způsobem dobová theosofická témata. Začínají též kolovat zápisy a stenogramy jeho přednášek, často velice pochybné úrovně,⁸⁸ které nemá kapacitu redigovat a autorizovat.

Steiner striktně odmítá tištěné publikace těchto neautorizovaných záznamů, které podrážděně nazývá „Raubdrucke“ (pirátské tisky), a snaží se omezit, nebo alespoň kontrolovat jejich oběh.⁸⁹ Pro záznam přednášek ale nakonec začne jeho blízká spolupracovnice (a budoucí

⁸⁴ Základy teorie poznání Goetheova světónázoru, 1886 (= GA 2); česky ve studijním překladu, needitováno.

⁸⁵ Friedrich Nietzsche, bojovník proti své době, vyd. 1895 (= GA 5).

⁸⁶ Mystika na úsvitu novodobého duchovního života, vyd. 1901 (= GA 7); česky 1994, 2009. Křesťanství jako mystická skutečnost a mystéria starověku, vyd. 1902 (= GA 8); česky: 1919, 1998.

⁸⁷ Srov. např. „V evropských jazycích pro to nemůžeme nalézt žádné jméno.“ R. Steiner: *Der Christus-Impuls und die Entwicklung des Ich-Bewußtseins*, 4. vyd., Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1982, s. 32.

⁸⁸ Není výjimkou, že se zachovalo z jedné přednášky i více zápisů, které se vzájemně diametrálně liší dle způsobu, jakým sdělení autor záznamu porozuměl; někdy se Steiner zřetelně přeřekne a posluchač chybu jen mechanicky zapíše atp.

⁸⁹ „Bylo by mi milejší, kdyby mluvené slovo zůstalo mluveným slovem. Ale členové společnosti si přáli soukromý tisk kursů. Tak došlo k jejich vydávání.“ R. Steiner: *Má cesta životem...*, s. 315.

druhá manželka) Marie von Sivers najímat alespoň profesionální stenografy. Steiner pak vyžaduje, aby dané veřejné edice obsahovaly upozornění „Nach vom Autor nicht durchgesehenen Vortragsnachschriften...“ apod.⁹⁰ Marie von Sivers později vzpomíná:

Tisknout jsme nemohli, protože pan Steiner neměl dostatek času, aby cokoli zkontroloval. Oč jednodušší by to bylo!⁹¹

To už byla Marie von Sivers pověřena, aby založila první nakladatelství zaměřené na Steinerovo dílo, a tak roku 1908 vzniká Philosophisch-Theosophischer Verlag (později: Philosophisch-Anthroposophischer Verlag).⁹² V této době je Steiner již dlouhou dobu předsedou německé sekce Theosofické společnosti s rozsáhlým osobním publikem. Také čím dál více hledá vlastní témata a postupně reviduje a shrnuje theosofickou nauku (např. v práci *Die Geheimwissenschaft im Umriß*⁹³). Stále také roste napětí mezi ním a světovým vedením společnosti, které trvá již delší dobu⁹⁴ a vrcholí prohlášením indického chlapce Džiddú Kršnamúrthiho (1895–1986; v kontaktu s theosofy od r. 1909) za světového učitele a nové vtělení Mesiáše, po němž eskaluje definitivní roztržka s Theosofickou společností.⁹⁵

Steiner sice znechuceně od theosofie odchází, s ním ale společnost opustí i značná část německého členstva, které má i nadále zájem o Steinerovy přednášky a duchovní vedení. Steiner ale nemá ambici být jakýmsi potulným kazatelem a trvá na založení nové institucionální formy, má-li pro někoho přednášet. Tak se sbírají v té době již fungující anthroposofické kroužky⁹⁶ a

⁹⁰ Tato upozornění jsou pevnou součástí příslušných svazků i v souborném Steinerově díle a jejich mutace („neprohlédnuto autorem“, „přednášejícím neprohlédnuto“ apod.) můžeme vidět i v příslušných českých vydáních (srov. např. R. Steiner: *Páté evangelium*, Olomouc: Nakladatelství Přátel duchovních nauk, 1998, vpředu před obsahem; R. Steiner: *Janovo evangelium*, Svatý Kopeček u Olomouce: Michael, 2006, tiráž).

⁹¹ Cit. dle Ch. Lindenberg: *Rudolf Steiner – eine Biographie*, I, 1861–1914, Stuttgart: Verlag Freies Geistesleben, 1997, s. 439.

⁹² E. Mötteli: *Übersichtsbände zur Rudolf Steiner Gesamtausgabe*, I, *Bibliographische Übersicht*, 2. rozš. vyd., Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1984, s. 7.

⁹³ *Tajná věda v nástinu*, vyd. 1910 (= GA 13); česky: 1997, 2005, 2010.

⁹⁴ Srov. R. Steiner: *Má cesta životem...*, s. 294nn.

⁹⁵ D. V. Barrett: *The New Believers*, London: Cassel, 2001, s. 196.

⁹⁶ Jeden existoval již v roce 1912 i v Praze, srov. Z. Váňa: *Rudolf Steiner in Prag*, in: *Beiträge zur Rudolf Steiner Gesamtausgabe*, sešit 109, Dornach: Rudolf Steiner Nachlaßverwaltung, 1992, s. 16nn.

roku 1913 je oficiálně ustavena Anthroposofická společnost. Od této doby již Steiner bez vměšování vnějších autorit rozvíjí bytostně svůj myšlenkový model, který předkládá vlastnímu publiku.

Po Steinerově smrti r. 1925 se nadále Marie Steinerová von Sivers věnovala postupnému vydávání jednotlivých přednášek z dochovaných stenogramů. Do své smrti r. 1948 tak připravila téměř pět set jednotlivých publikací. Iniciovala také založení spolku Rudolf Steiner Nachlassverwaltung, který měl za úkol shromáždit veškerou pozůstalost. Roku 1949 tato společnost ustavila vlastní nakladatelství (od roku 1971 dodnes působící pod značkou Rudolf Steiner Verlag), které začalo postupně připravovat souborné vydání (*Gesamtausgabe*) Steinerových spisů. To dnes čítá více než 350 svazků (které se v odkazech zpravidla citují indexem GA s číslem příslušného titulu).⁹⁷

Periodizace Steinerova díla

Z naznačeného nám vyplývá, že Steinerovu tvůrčí činnost můžeme posuzovat nejen na základě žánrových kritérií a z hlediska autenticity dochovaných záznamů a autorizace, ale vystupuje nám před očima i periodizace časová, kterou se zde nyní v krátkosti můžeme pokusit nastínit.⁹⁸

- 1) **Filosofické období:** Počátek publikační činnosti Rudolfa Steinera je svázán s jeho vysokoškolským působením, zejména účastí na goetheovském edičním projektu, a posléze s jeho zájmem o otázky filosofické, zejména otázky gnozeologie. Můžeme jej tak vymezit přibližně počátkem jeho publikační činnosti a následně prvním setkáním s theosofy, tj. zhruba rozmezím let **1883–1897**.
- 2) *Přechodné období* na cestě k theosofii počíná prvními pozváními hraběnky von Brockdorff k přednáškové činnosti. Přes prvotní nedůvěru Steiner postupně začíná aplikovat své filosofické rámce na ideový model dobové theosofie a rozšiřuje svou přednáškovou činnost i na ryze theosofická a duchovní témata. Zde činí určitý průlom přednáškové cykly o mystice a křesťanství v sezóně **1901/1902**.

⁹⁷ Srov. E. Mötteli: *Übersichtsbände...*, I, s. 7.

⁹⁸ Podobně, byť jen schematicky a konkrétně nerozpracovaně, vnímá možné členění Steinerova díla i I. O. Štam-pach: *Na nových stezkách ducha*, Praha: Vyšehrad, 2010, s. 153.

- 3) **Theosofické období:** Posléze vzniká samostatná německá sekce Theosofické společnosti a Steiner je v říjnu 1902 zvolen jejím generálním sekretářem a nabývá v hnutí reálný vliv. Zabývá se intenzivně theosofickou naukou, jak je v Theosofické společnosti traktována, zejména v duchu H. P. Blavatské, A. Besantové ad. Texty dochované z tohoto období jsou výkladem tohoto ideového modelu, opřeným o Steinerovy osobní vhledy, drží se ale striktně v jeho mantinelech.
- 4) *Přechodné období:* Přibližně od roku **1908** můžeme ve Steinerově díle vnímat zřetelnou tendenci nikoliv již jen „přednášet theosofii“, ale hledat vlastní nosná témata. Objevuje se snaha o kritické shrnutí theosofického učení vlastním originálním způsobem, hledání ryze západní a křesťanské terminologie. Ve větší míře se objevují křesťanská esoterní témata, zájem o biblické texty, esoterní výklad evangelií, striktní důraz na jedinečnost působení a oběti Krista Ježíše. Z těchto pozic Steiner nutně musí odmítnout Kršnamúrthiho nároky. Tímto konfliktem uvnitř theosofického hnutí v sezóně 1911/**1912** definitivně končí Steinerovy aktivity pod hlavičkou Theosofické společnosti a otevírá se horizont nový.
- 5) **Anthroposofické období:** Po založení Anthroposofické společnosti v sezóně 1912/**1913** Steiner působí již jako zcela suverénní duchovní učitel. Pro toto období je typické postupné naprosté opuštění kvaziorientální terminologie. Steiner vyvíjí svůj vlastní, plně německý a křesťanstvím formovaný pojmový aparát. Silně zdůrazňuje centrální význam „Kristova impulsu“ pro celé světové dějiny.⁹⁹ Svůj ideový systém otevřeně považuje za křesťanský (tzv. *esoterní křesťanství*) a postupně hledá cesty, jak se vyrovnat s evangelní zvěstí dobového evropského křesťanství.
- 6) *Období reflexivní:* S postupně se zhoršujícím zdravotním stavem začíná Rudolf Steiner bilancovat a můžeme si povšimnout tendence reflexivní.¹⁰⁰ Aniž by povolil ve své přednáškové činnosti a dalších aktivitách, přehodnocuje průběžně své staré koncepty a přibližuje se, nakolik je to možné, křesťanskému mainstreamu. Začínají vznikat i texty poněkud testamentární povahy. Od roku **1923** pracuje na svých pamětech (*Mein Lebensgang*¹⁰¹), od

⁹⁹ I tam, kde vnímá příčiny duchovních jevů v jiných skutečnostech, Steiner často mezi řečí zdůrazní, že tyto příčiny by nevznikly nebýt Golgoty. Srov. např. R. Steiner: *Anthroposofické vůdčí myšlenky...*, s. 69.

¹⁰⁰ Ta je inherentně přítomna v celém Steinerově díle, neboť se k již proneseným tématům neustále vrací a nově je artikuluje či opracovává. Zde je ale patrné již vědomé ohlédnutí v širším výhledu.

¹⁰¹ Má cesta životem, vyd. 1925 (= GA 28); česky: 2000.

roku 1924 sestavuje a průběžně otiskuje jakési zpětné elementární shrnutí anthroposofického systému, které má být jeho závazným odkazem – *Anthroposophische Leitsätze*.¹⁰²

Rudolf Steiner umírá 30. března **1925**.

Přechodná období, tedy období přibližování theosofii, postupného konce Steinerova angažmá v Theosofické společnosti i období jeho zpětného sebereflektování ke konci života, můžeme považovat pouze za pomocné kategorie, které lze stejně dobře vnímat jako integrální součásti období theosofického a posléze anthroposofického. Mohou nám ale pomoci vnímat určité pozvolné změny v jeho myšlenkovém vývoji, což snad ospravedlňuje jejich samostatné zvýraznění v navrhované periodizaci.

Shrňme tedy bez nároku na ostré ohraničení návrh periodizace Steinerova díla následujícím způsobem: Filosofické období (**1883–1897**), theosofické období a přechody (1897/**1901–1908/1912**) a období anthroposofické (**1913–1923/1925**).

Členění Souborného vydání (GA)

Výsledkem Steinerovy horečné autorské, přednáškové i umělecké činnosti a následných publikačních aktivit správy jeho pozůstalosti je projekt souborného vydání (*Gesamtausgabe*) veškerého jeho odkazu, které v současné době čítá více než 350 svazků, řadu příloh a postupně se rodí i vydání kritické. Samotný projekt Souborného vydání nebyl dosud uzavřen a stále probíhají ediční práce na ještě nezpracovaných textech, fragmentech či rekonstrukci přibližné podoby přednášek z dochovaných záznamů jejich účastníků. Završení projektu se nyní odhaduje na rok 2025, kdy by kompletní odkaz Rudolfa Steinera měl být přístupný veřejnosti.¹⁰³

Ediční struktura Souborného vydání sleduje víceméně žánrové hledisko a nenabízí tedy průběžné chronologické řazení (to je sledováno alespoň přibližně v jednotlivých segmentech).

¹⁰² Anthroposofické směrnice / Anthroposofické vůdčí myšlenky, vyd. 1924–1925 (= GA 26), česky: 2014.

¹⁰³ Více informací k tomuto projektu lze nalézt na webu správce Steinerovy pozůstalosti, Archivu Rudolfa Steinera, na adrese www.rudolf-steiner.com.

V prvním plánu můžeme Souborné vydání rozdělit na tři nejobecnější základní sekce,¹⁰⁴ a to na **spisy**, záznamy **přednášek** a **reprodukce** uměleckého charakteru.

Tyto základní sekce lze orientačně rozčlenit na drobnější segmenty. Do spisů se řadí hlavně **knižní publikace**, jejichž nespornou kvalitou je fakt, že je Steiner jejich přímým autorem, text je výsledkem jeho vlastní práce, některé publikace sám editoval, případně mezi vydáními upravoval (a doplňoval novými předmluvami). Dále sem patří publikované **články**, které mají také autorskou relevanci a jsou vydávány v jednotlivých svazcích dle základního oboru. Nakonec je připojena další textová **pozůstalost** (fragmenty, poznámky, korespondence...).

Zdaleka nejrozsáhlejší částí Souborného vydání jsou dochované záznamy přednášek a přednáškových cyklů. Přednášky jsou roztríděny na přednášky **veřejné**, přednášky uzavřené, resp. **členské**, a nakonec záznamy z přednášek a **kursů ke zvláštním tematickým okruhům** (umění, vzdělávání, lékařství apod.).

Reprodukce náčrtů, grafik, modelů apod. tvoří velice specifickou ediční kapitolu, která pro naši práci není relevantní, proto tuto část Steinerova odkazu pomíneme.

Ještě jednou tedy můžeme zrekapitulovat strukturu Souborného vydání Steinerova díla dle dostupného rozčlenění kánonu následovně:

1. Spisy
 - a. knihy (GA 1–28)
 - b. články (GA 29–36)
 - c. pozůstalost (GA 38–45)
2. Přednášky
 - a. otevřené (GA 51–84)
 - b. interní (GA 88–270)
 - c. speciální kursy (GA 271–354)
3. Umělecké reprodukce

¹⁰⁴ Zde se opět přidržíme informací Rudolf Steiner Archiv (Rudolf Steiner Nachlassverwaltung) s přihlédnutím ke katalogu nakladatelství Rudolf Steiner Verlag, které kompletní Souborné vydání v určitém logickém členění nabízí ke koupi (viz *Rudolf Steiner Verlag Gesamtverzeichnis*, Basel: Zbinden Verlag – Rudolf Steiner Verlag, 2018), a klasického zpracování *Bibliographische Übersicht* in: E. Mötteli: *Übersichtsbände...*, I.

Jak jsme již konstatovali, záznamy přednášek jsou velice nejistých kvalit, často se jedná o neautorizované zápisy, přepisy stenogramů, v některých případech dokonce rekonstrukce ze zápisů posluchačů, tedy záznamy zcela sekundární povahy. Naznačené členění edice zohledňuje zejména hledisko relevance, nakolik je to možné. Dá se tedy velice zhruba říci, že čím nižší index v rámci kánonu, tím autentičtější dílo, i když toto kritérium není samozřejmě neprůstřelné.

Nevýhodou takto pojaté edice je ovšem absence chronologického hlediska v celku. Víme tak, že do kategorie přímého Steinerova díla spadají jak publikace z jeho rané tvorby, tak i nedokončené paměti a články ze sklonku jeho života, nemůžeme však toto hledisko snadno porovnat s chronologií jeho tehdejší přednáškové a výukové činnosti. To není zcela možné ani prostým mechanickým přerovnáním jednotlivých položek, protože svazky přednášek často zahrnují záznamy z delších období a jsou řazeny buď tematicky, nebo např. podle místa, kde byly dané cykly realizovány. Takový rozpis by mohl vzniknout jen při důkladném průzkumu steinerovského kánonu a rozbití jednotlivých svazků na samostatné texty.

Rudolf Steiner v českém jazyce

Vzhledem k faktu, že Rudolf Steiner patří v České republice mezi esoterními učiteli stabilně k nejpřekládanějším a také nejdostupnějším, jak o tom vydávají svědectví příslušné regály našich knihkupců (ale i stohy samizdatů z předrevolučních let), nelze v této části práce minout ani okrajové téma, které ovšem přímo souvisí s odpovědí na otázku po povaze a autenticitě steinerovských textů v zorném poli českého čtenáře.

Zájem o Steinerovo dílo u nás trvá skutečně již od dob I. republiky, kdy zde sám i působil a přednášel, setkával se s významnými osobnostmi pražského česko-německého kulturního světa a měl zde oddané anthroposoficky laděné publikum. Během svých přednáškových cyklů v Café Louvre či v salónu Bertý Fantové se Steiner setkává mezi jinými např. s Maxem Brodem, Franzem Kafkou,¹⁰⁵ Marinou Cvetajevou¹⁰⁶ ad. Kromě toho, že jsou českému čtenáři v té době snadno dostupné originály Steinerových spisů, vycházejí také v meziválečném období české

¹⁰⁵ Srov. M. Brod: *Život plný bojů*, 2. vyd., Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1994, s. 166n.

¹⁰⁶ T. Zdražil: *Rudolf Steiner a Praha*, Hranice: Fabula, 2015, s. 120n.

překlady významných Steinerových knih i brožury s přednáškami.¹⁰⁷ (Některé texty jsou díky péči České theosofické společnosti dostupné již za monarchie.¹⁰⁸) O překlady se stará zejména (ale ne výhradně) Literární kruh Anthroposofické společnosti pod hlavičkou „Studium“, jako překladatelé bývají uváděni J. Příkryl, L. Příkryl, Dr. Bož. Pražák, Duchoslav Foršt aj. Zájem ne-utichá ani za minulého režimu, kdy se Steinerovy texty studují soukromě a kolují ve strojopisech od zájemce k zájemci (mezi jmény překladatelů, jsou-li uváděna, můžeme nalézt bratry Hudečkovy či např. Ratmíra Zoubka, bratra známého sochaře Olbrama Zoubka; řada po revoluci publikujících překladatelů se pochopitelně věnovala i překladu samizdatovému před revolucí). Publikace vydané před válkou, a tím spíše samizdatové opisy, jsou ale pro současného čtenáře, i zkušeného plenitele antikvariátů, dostupné již jen velice obtížně, a proto se vydáními před r. 1989 pro tuto chvíli zabývat nebudeme.¹⁰⁹

Zejména porevoluční knižní trh je steinerovskou literaturou hojně saturován. Vycházejí zásadní Steinerovy spisy a postupně téměř celé jeho dílo, nikoli však systematicky formou kritické edice. Vzniká celá řada výslovně anthroposoficky orientovaných nakladatelství (Opherus, Baltazar, Sophia, Fabula, Ioanes, Michael, Nakladatelství PDN ad., některé texty vycházejí péčí Obce křesťanů), anthroposofických a příbuzných témat se chápou i nakladatelství s širším portfoliem (Votobia, Herrmann a synové, Malvern, Grada, Karmelitánské nakladatelství).

Rizikem českých vydání je ovšem zřetelně „kolísající kvalita překladů“¹¹⁰ i ediční práce. Obecně se dá říci, že zavedené nakladatelské domy mají osvědčenější překladatelské a korektorské týmy, mohou tedy zajistit kvalitnější servis, než si může dovolit malé nakladatelství, které vzniklo v podstatě pouze kvůli publikování steinerovských překladů. Otázkou ovšem samozřejmě zůstává kompetence vůči tématu. Ta ale nemusí být zaručena ani úzkoprofilovým nakladatelským zaměřením,¹¹¹ které tak také není nutně kritériem spolehlivosti zdrojů.

¹⁰⁷ Namátkou můžeme jmenovat např. R. Steiner: *Mysteria starověku a mystická podstata křesťanství*, Praha: Studium, 1919; R. Steiner: *Jak působí zákon karmy*, Praha: Studium, 1919; R. Steiner: *Úkoly duchovní vědy*, Praha: Studium, 1919; R. Steiner: *Jak poznáme vyšší světy?*, Praha: Studium, 1920; R. Steiner: *Otčenáš*, Praha: Studium, 1920; R. Steiner: *Theosofie*, Valašské Meziříčí: Osvěta, 1937 ad.

¹⁰⁸ Např. R. Steiner: *Podstata člověka a výchova dětská s hlediska duchovní vědy*, Praha: Česká theosofická společnost (Adyar), 1907.

¹⁰⁹ A nebudeme z nich ani citovat dále v textu.

¹¹⁰ Srov. O. Barfield: *Záchrana jevů*, Praha: Malvern, 2018, s. 140, p. 73.

¹¹¹ Je znám případ, kdy byl knězi Obce křesťanů a waldorfskému pedagogu Janu Dostalovi po letech precizace české anthroposofické terminologie rukopis během „jazykové úpravy“ v nakladatelství Michael uvržen mechanicky zpět do samizdatového chaosu, proti čemuž se po vydání šokovaný Dostal tvrdě ohradil v otevřeném dopise, který je dodnes uchován v archivu faráře Tomáše Boňka.

Za určité funkční kritérium, ověřitelné pouhým okem, můžeme – nikoli ovšem s nárokem na stoprocentní spolehlivost – považovat osobu překladatele, jehož kvalifikace je známa či ověřena. Lze si povšimnout, že méně spolehliví nakladatelé často dokonce jméno překladatele neuvádějí či jeho absenci kaširují neověřitelnou informací.¹¹²

Aniž bychom chtěli podnikat lingvistickou či literárněvědnou analýzu, což nespadá do naší kompetence, můžeme pro potřeby této práce označit jako zvláště spolehlivé překladatele několik známých osob, které po Sametové revoluci (a často i před ní) Steinerja do českého jazyka převáděly. Jejich výčtem a stručnou prosopologií bychom mohli tento pramenný exkurs nyní uzavřít.

Jan Dostal (* 12. září 1920, Luhačovice – † 15. prosince 2015, Senešnice) je jméno v české anthroposofické subkultuře obzvláště vážené. Absolvoval konzervatoř (obor dirigent) a působil jako hudební pedagog, posléze redaktor časopisu *Hudební výchova* a šéfredaktor v nakladatelství Supraphon.¹¹³ Prošel též kněžským seminářem Obce křesťanů v Anglii a před zákazem její činnosti v Československu působil v letech 1947–1951 jako její farář. Samizdatově publikoval pod pseudonymem Pavel Křišťan. V letech 2005–2007 byl předsedou české Anthroposofické společnosti.¹¹⁴ Jan Dostal pocházel z bilingvní rodiny, od dětství doma hovořili česky i německy, a němčina tak byla doslova Dostalovou mateřštinou. Jeho překlady vykazují vysokou jazykovou kompetenci (včetně poetických pasáží) i erudici v anthroposofické tematice.¹¹⁵

Zdeněk Váňa (* 13. února 1924, Čakovičky – † 30. ledna 1994, Praha) byl český archeolog, zaměřoval se zejména na období slovanského dávnověku.¹¹⁶ Některé jeho práce byly překládány i pro německou odbornou veřejnost. Váňa sám disponoval solidní jazykovou výbavou,

¹¹² Např. „Na přání překladatele jméno neuvedeno.“ Srov. tiráž in: *Má cesta životem*, nakl. Michael.

¹¹³ Jeho jméno můžeme nalézt na řadě hudebních a hudebněpedagogických publikací vycházejících za minulého režimu, srov. např. J. Dostal: *Dějiny hudby na lidových školách umění*, Praha: Supraphon, 1967; J. Dostal (ed.): *Dítě u klavíru*, Praha: Supraphon, 1977 aj.

¹¹⁴ Více informací viz např. v krátkém životopise in: J. Dostal: *A co je to vlastně zač, ta AN-THRO-PO-SO-FI-E?*, Nová Ves nad Popelkou: Opherus, 2013, s. 146.

¹¹⁵ Vynikající prací J. Dostala je např. překlad klasického rosikruciánského spisu s komentářem Rudolfa Steinerja – J. V. Andreae: *Chymická svatba Christiana Rosenkreuze roku 1459* / R. Steiner: *Chymická svatba Christiana Rosenkreuze*, Praha: Baltazar, 1992. Jak již výše zmíněno, publikace nakl. Michael s uvedením Jana Dostala jako překladatele (např. R. Steiner: *Lukášovo evangelium*, Svatý Kopeček u Olomouce: Michael, 2003) mohou být poškozeny dodatečnými redakčními zásahy. J. Dostal publikoval též původní práce s anthroposofickým zaměřením.

¹¹⁶ Známa je jeho práce: Z. Váňa: *Svět slovanských bohů a démonů*, Praha: Panorama, 1990.

jakkoli spíše akademicky než literárně profilovanou.¹¹⁷ Zabýval se též Steinerovým pojetím vědeckého zkoumání a poznání.¹¹⁸ Působil rovněž jako předseda Anthroposofické společnosti.

Otokar Glos (1907–1985) byl psycholog a aktivní anthroposof působící zejména v meziválečném období.¹¹⁹ Je autorem překladu nejznámějšího Steinerova filosofického textu – *Filosophie svobody*. Glosův překlad je natolik kompetentní, že je dosud přetiskován, dokonce různými nakladateli (naposledy 2017), aniž by vznikala potřeba vytvoření překladu současného. Proto se s jeho jménem v tomto kontextu může český čtenář stále setkávat.

Milan Michael Horák (* 21. srpna 1968, Praha) je farář Obce křesťanů, kněz s odpovědností za misijní činnost v Estonsku, Lotyšsku a Litvě, waldorfský pedagog, vedoucí redaktor revue Okruh a střed. Působí též jako zástupce Obce křesťanů v ekumenických záležitostech,¹²⁰ předseda Ekumenické akademie, člen výboru Ekologické sekce České křesťanské akademie a předseda Česko-estonského klubu. Vystudoval teoretickou matematiku a kybernetiku na MFF UK, později kněžský seminář Obce křesťanů ve Stuttgartu. Je lektorem kněžských seminářů Obce křesťanů ve Stuttgartu a Hamburku. Vzhledem k šíři jazykové výbavy, z níž vyplývá i jeho kněžská odpovědnost, a zjevné teologické i religionistické erudici je možné jej zařadit mezi spolehlivé překladatele.¹²¹ Je též samostatným autorem textů s křesťanskou či religionistickou tematikou.¹²²

Radomil Hradil (* 10. dubna 1967, Kroměříž) je anthroposof, překladatel a ekologický aktivista. Vystudoval Vysokou školu zemědělskou v Brně, zabývá se ekologickým a biodynamickým zemědělstvím, zakládal domov pro lidi s mentálním postižením Camphill České Kopisty. Přeložil desítky knih s anthroposofickou tematikou a je autorem také řady knih původních, zejména zaměřených na ekologickou, zemědělskou a krajinnou problematiku. Podílí se též na fungování

¹¹⁷ Z překladového díla zmiňme např. R. Steiner: *Theosofie*, Praha: Baltazar, 1992; R. Steiner: *Hlavní body sociální otázky*, Praha: Baltazar, 1993 aj.

¹¹⁸ R. Hradil (ed.): *Průvodce českou anthroposofií*, Hranice: Fabula, 2002, s. 97.

¹¹⁹ Publikoval studie o psychologii vnímání, jeho jméno bývá uváděno i ve formě Otakar.

¹²⁰ Na počátku roku 2018 byla o něm a Obci křesťanů odvysílána epizoda televizní série Cesty víry pod názvem „Obec pro všechny“ (dostupné v internetovém archivu ČT, www.ceskatelevize.cz/ivysilani/).

¹²¹ Srov. např. R. Steiner: *Křesťanství jako mystická skutečnost a mystéria starověku*, Břežnice: Ioanes, 1998 (s K. Dolistou); R. Steiner: *Mystika na úsvitu novodobého duchovního života*, 2. opr. vyd., Praha: Grada, 2009; H.-W. Schroeder: *Modlitba*, 2. vyd., Praha: Herrmann a synové, 2013 aj.; časopisecky též překlady z angličtiny, ruštiny, estonštiny, litevštiny, lotyštiny, francouzštiny, španělštiny, latiny, řečtiny, hebrejštiny, arabštiny, finštiny, vepštiny, votštiny či jazyka páli.

¹²² Srov. M. M. Horák: *Cesta k Duchu*, Praha: Herrmann a synové, 2007; M. M. Horák: *Mystika pro samouky*, Praha: Grada, 2010; M. M. Horák: *Pohádka o Tereze*, Praha: Malvern, 2011; M. Horák: Regt uns Christen der Islam an oder auf?, in: U. Meier (ed.): *Christentum in Entwicklung*, Stuttgart: Urachhaus, 2013 ad.

nakladatelství Fabula, působil i v časopiseckých redakcích. Jako zkušený autor a překladatel zde může být uveden mezi spolehlivými zdroji.¹²³

Karel Dolista (* 8. září 1959) je profesionální tlumočník, překladatel a turistický průvodce, práci s jazykem se stabilně profesně věnuje. Studoval také na kněžském semináři a semináři pro waldorfskou pedagogiku ve Stuttgartu, tato studia ale nedokončil. Přeložil též řadu publikací s anthroposofickou či Obci křesťanů blízkou tematikou.¹²⁴ Překladačtstvím se zabýval již před Sametovou revolucí. Řadu anthroposofických přednášek v České republice též simultánně tlumočil.

Pavel Lomička (* 10. května 1977) je filosof, waldorfský pedagog a manažer waldorfské školy. Zabývá se zejména vztahem filosofie a vědeckého poznání (což jsou okruhy blízké i počátkům Steinerovy publikační činnosti). Vystudoval filosofii na Univerzitě Pardubice.¹²⁵ Působí jako příležitostný překladatel literatury s anthroposofickou tematikou či blízké autorskému okruhu Obce křesťanů.¹²⁶ Jeho překlady vykazují solidní jazykovou kompetenci, zejména v tématech blízkých jeho odbornosti.

∴

Touto krátkou sondou budiž tedy nastíněna povaha a spolehlivost zdrojů pro každé další zkoumání myšlenkového světa Rudolfa Steinera a steinerovské anthroposofie. Při práci s jednotlivými výroky Rudolfa Steinera, které má badatel k dispozici, je vždy nutno vést v patrnosti, že ne každá citace může mít stejnou váhu, že každý výrok vznikl v některém období jeho tvorby pod určitými vlivy a že předmětné Steinerovo stanovisko mohlo vždy projít revizí a reinterpretací na základě jeho vlastního myšlenkového a zkušenostního vývoje, v extrémním případě dokonce nemusí být Steiner přímým autorem výroku, ale u zápisů z přednášek se může jednat o

¹²³ Srov. např. R. Steiner: *Mise Christiana Rosenkreutze a dějinné poslání rosikrucianství*, ed. R. Hradil, Hranice: Fabula, 2016; R. Steiner: *Golgota*, ed. R. Hradil, Hranice: Fabula, 2017.

¹²⁴ Srov. např. R. Steiner: *Křesťanství jako mystická skutečnost a mystéria starověku*, Břežnice, Ioanes, 1998 (s M. M. Horákem); J. W. Schneider: *O smyslu a důležitosti životních krizí*, Hranice: Fabula, 2005; J. Hemleben: *Onen svět*, Praha: Grada, 2011 ad.

¹²⁵ Disertační práce: P. Lomička: *Filosofie a věda v Masarykově Konkrétní logice*, Pardubice: FF UP, 2018 (needitováno). Publikace v oboru, srov. např. P. Lomička: *Idea vědecké filosofie u Franze Brentana*, *Dějiny věd a techniky* 2 (2015), s. 67–84.

¹²⁶ Srov. např. A. Soesman: *Dvanáct smyslů. Brány duše – Úvod do anthroposofie*, Hranice: Fabula, 2009; H.-W. Schroeder: *Andělé a lidé*, Praha: Grada, 2010 aj.

sekundární, a často již interpretovaný, záznam některého z posluchačů. V tomto duchu se budeme snažit ke korpusu steinerovského kánonu přistupovat citlivě i v dalším výkladu.

Vzhledem k oblíbenosti Steinerova díla na území naší samostatné republiky v podstatě od počátků její existence (i dříve) si můžeme dovolit se při práci s prameny přidršet jejich českých vydání, která u nás měla vždy na recepci autorových myšlenek významný vliv, zejména pak těch edic, u nichž můžeme předpokládat věrnost předloze a spolehlivost převodu do naší mateřštiny. U méně jistých vydání či v případech již zjevné nesrozumitelnosti či významového posunu textu budeme ale přihlížet i k textům originálním. Totéž pochopitelně platí pro texty, které dosud nebyly do českého jazyka převedeny.

2. Steinerova teorie poznání a duchovní věda

„Ten, kdo nechce důvěřovat síle myšlení, nemůže si zjednat jasno o vyšších duchovních skutečnostech.“¹²⁷

Jak jsme dosud mohli vidět, byl Steiner původně směřován spíše do oblasti přírodovědné a technické, a v tomto duchu absolvoval řádné vzdělání. Již v mládí si ale oblíbil i studium filosofie, zejména klasického německého idealismu a osvícenství, a z ní nakonec získal i doktorát. Tato formace je důležitým prvkem Steinerova duchovního vývoje, který významně určuje jedno ze specifíků jím vybudovaného světového názoru.

Přestože Steinerova anthroposofie bývá, i přes odpor jejích následovníků, řazena do skupiny hnutí Nového věku¹²⁸ a zahrnuje různé nauky a mýtické prvky, na něž by hleděl s nedůvěrou nejen materialistický přírodovědec, ale velice často také teolog téměř kterékoli konfese (působení duchovních bytostí všeho druhu, planetární síly, dějiny tajemného kontinentu Atlantidy, universalistická náboženská syntéza či reinkarnace náleží k jejímu koloritu), je v rámci soudobých esoterních tradic charakteristická právě intenzivně prožívaným vztahem k racionálně („neobrací se k zbožným citům, nýbrž k logickému myšlení“¹²⁹) a způsobem, jakým nástroje rozumu Rudolf Steiner používal k její formulaci.¹³⁰

Napříč Steinerovým dílem je patrné, že intelekt a racionální reflexi prožitků považuje za velice podstatnou součást lidského bytí,¹³¹ a tudíž i důležitou stránku duchovní praxe, dokonce schopnou pronikat všechny vrstvy skutečnosti, nejen ty materiální.¹³² To dodává jeho způsobu uchopování duchovních témat jistou konzistenci, která právě v kombinaci se Steinerovým důrazem na praktické aplikace poznání v různých oborech a lidských činnostech přitahuje patrně k jeho pojetí i tvůrčí osobnosti a intelektuály, kteří by jinak esoterické spekulace neváhali označit za snůšku nesmyslů.

¹²⁷ R. Steiner: *Theosofie...*, s. 46.

¹²⁸ W. Hanegraaf: *New Age Religion and Western Culture...*, s. 10.

¹²⁹ J. Dostal: *A co je to vlastně zač...*, s. 138.

¹³⁰ Srov. I. O. Štampach: *Anthroposofie...*, s. 18n.

¹³¹ „Každý pohled do přírody v nás vytváří řadu otázek. Každým jevem, s nímž se setkáváme, je nám zároveň dán úkol. Každý zážitek se nám stává záhadou, kterou je třeba rozluštit.“ R. Steiner: *Filosofie svobody...*, s. 21.

¹³² „Něco však proniká všemi světy, a to něco je logické myšlení.“ R. Steiner: *Vor dem Tore der Theosophie...*, s. 121.

... jeho počinem je jak poznávací základna, tak mnohé jednotlivé poznatky, bez nichž duchovní život v konfrontaci s přírodovědně-technickým vědomím naší doby naprosto ztrácí půdu pod nohama.¹³³

Nástroje poznání

Jako duchovní učitel věnuje Steiner značnou pozornost podstatě a vývoji lidské bytosti a dochází k tomu, v čem leží její nejvyšší schopnosti. Prvotní odpor vůči theosofickému publiku transformuje ve způsob výuky, který je poměrně nevybíravý vůči soudobým trendům¹³⁴ v esoterické produkci. Výhrady, které projevovat vůči theosofickému přístupu ještě před prvními přímými kontakty s theosofy, si Steiner plně ponechává,¹³⁵ mystická školení, která by nebyla postavena na solidní metodologické bázi, nepovažuje za životaschopná.¹³⁶ Doporučený způsob výcviku před ponorem do duchovních světů by možná vystrašil i nejednoho současného gurua konzumního esoterismu:

Matematika se svými přísnými zákony, které se neřídí každodenním průběhem smyslových jevů, je skutečně dobrou přípravou pro toho, kdo hledá poznání.¹³⁷

Hlavním nástrojem poznání je pro Steinera neoddiskutovatelně lidský mozek jakožto fyzický, tělesný orgán, který je pro poznávání evolučně jedinečně uzpůsoben.¹³⁸ Stavba lidského mozku, která převyšuje stavbu srovnatelných orgánů u většiny živých tvorů, ukazuje k samému účelu evolučního vývoje. Nemá-li se tedy člověk zpronevřit sám svému druhovému bytí, nesmí racionální stránku svého uchopování skutečnosti podceňovat.

... člověk je myšlenkovou bytostí. Svou stezku poznání může nalézt jen tehdy, když vyjde z myšlení... Kdo by se chtěl v zájmu vyššího poznání obracet na jiné síly v člověku a odmítat myšlenkovou práci, nebere v úvahu,

¹³³ H.-W. Schroeder: *Modlitba...*, s. 89.

¹³⁴ Srov. Ch. Lindenberg: *Rudolf Steiner...*, s. 82.

¹³⁵ Srov. J. Sušer: *Spor o metodu...*, s. 17.

¹³⁶ „Středověká mystika uchradla, protože ztratila vědecké podloží.“ R. Steiner: *Mystika na úsvitu...*, s. 8.

¹³⁷ R. Steiner: *Theosofie...*, s. 103.

¹³⁸ Srov. *ibid.*, s. 24.

že myšlení je právě nejvyšší schopností, kterou má člověk ve smyslovém světě... V tomto zdravém chápání bychom měli spatřovat mnohem lepší východisko k vlastnímu poznání duchovního světa než v pochybném mystickém pohroužení... Tento důraz musí být o to naléhavější, že mnozí lidé, kteří se chtějí stát zřícími, tuto vážnou, odříkavou myšlenkovou práci podceňují. Říkají, že myšlení jim nijak nepomůže; záleží jen na pocitu, citu a podobně. Proti tomu musíme říci, že *nikdo* se nemůže stát ve vyšším smyslu zřícím, kdo se předtím nepohroužil do myšlenkové práce.¹³⁹

Logika a „zdravé myšlení“ může dokonce sloužit jako korektiv i vůči mystickému nahlížení. Dokonce i člověk, který sám vyšším poznáním nedisponuje a nevěnuje se mystické praxi, může rozpoznat a konfrontovat omyly ve výsledcích duchovního bádání.¹⁴⁰ Naopak zanedbání cvičení a rozvíjení intelektu a reflexivní myšlenkové práce může vést i k poškození poznávacích schopností a upadnutí do iracionality.¹⁴¹

Ke zřícímu člověku patří absolutní zdraví duševního života. Není lepší péče o toto zdraví než pravé myšlení. Toto zdraví může dokonce vážně utrpět, nevycházejí-li cvičení k vyššímu vývoji z myšlení. Jako je pravda, že zdravě a správně myslícího člověka učiní dar zření ještě zdravějším a zdatnějším k životu, než by byl bez něj, tak je také pravda, že všechna snaha o vlastní vývoj při zanedbání myšlenkového úsilí, všechno snění v této oblasti napomáhá jen blouznění a falešnému postoji k životu.¹⁴²

Z řečeného vidíme, že samotná skutečnost, že je člověk *animal rationale*, ještě k dokonalému poznání nepostačuje. I v běžné, fyzické realitě je naprosto nezbytné věnovat se studiu;¹⁴³ aby člověk mohl postoupit k duchovnímu výcviku ve smyslu anthroposofie, nesmí se mu vyhýbat: „Cesta k vyššímu poznávání začíná cvičením a školením myšlení, myšlení je branou k nadmyslnu.“¹⁴⁴

¹³⁹ Ibid., s. 97n.

¹⁴⁰ R. Steiner: *Tajná věda v nástinu...*, s. 86.

¹⁴¹ „Omyl mystického způsobu nazírání vybudovaného pouze na citu spočívá v tom, že chce prožít, co má vědět...“ R. Steiner: *Filosofie svobody...*, s. 99. U Steinera „se nevěří, aby se vědělo (*credo ut intelligam*), nýbrž musí se vědět, aby se věřilo...“ C. Willman: Rudolf Steiner – osamělý vědec ducha z pohledu několika současníků, in: J. Müller (ed.): *Anthroposofie a křesťanství*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997, s. 20.

¹⁴² R. Steiner: *Theosofie...*, s. 98.

¹⁴³ R. Steiner: *Von dem Tore der Theosophie...*, s. 140n.

¹⁴⁴ Ch. Lindenberg: *Rudolf Steiner...*, s. 52.

Člověk ale není od narození zcela kompletní a hotová bytost, která ke svému rozvoji nepotřebuje již nic dalšího a přirozeně a nevědomě k němu dospívá obdobně jako ke vzpřímené postavě a tělesnému vzrůstu. Kromě nezbytného cvičení myšlenkových schopností, logiky a pozornosti je dle Steinera pro vyšší poznání nutné se zaměřit i na další specifické poznávací síly (ba orgány),¹⁴⁵ které u necvičeného pozorovatele nejsou ve hře a nemusejí se rozvinout nikdy. Teprve „vnímání zbystrěné duchovními orgány“¹⁴⁶ může začít posunovat prostou racionalitu¹⁴⁷ směrem k vyšší duchovní percepci, s permanentním přihlížením ovšem k poznané duchovněvědecké metodě.¹⁴⁸ Tak posléze kromě smyslů fyzického těla rozvíjí a otevírá člověk ve své bytosti i smysly zcela nové, do té doby neaktivní.¹⁴⁹

Poznání smyslové a nadsmyslové

Zároveň Steiner ale argumentuje pro principiální odlišení přírodovědeckého a duchovního diskursu, nechce tvořit ani „blouznivé“ spiritualistické a emocionální koncepce, ani neuznává umělou „materializaci“ duchovních skutečností. Bádání přírodních věd je relevantní, ale hranice poznání fyzických smyslů není hranicí lidských poznávacích schopností.¹⁵⁰ Svět je velice složitý systém, který má své zákonitosti fyzické i duchovní, a je to tak v pořádku. Pro jeho plné chápání je užitečné zpracovávat podněty z výzkumu obou sfér, jejich definitivní vyhodnocení spadá ale do kompetence rozumových sil v člověku.

Vědomí rozkročenosti člověka¹⁵¹ mezi principiálně tak odlišnými oblastmi světa, jakými jsou oblast fyzická a duchová, umožňuje právě uvědomělé úsilí o rozvoj poznávacích sil obého charakteru, které mohou přinést porozumění zcela nového typu, „protože u duchovního bádání

¹⁴⁵ R. Steiner: *Theosofie...*, s. 16 (srov. též s. 90 ad.); Steiner rozvinul celou řadu praktických výcvikových metod, spočívajících na kontrole myšlení a vůle, na vyrovnanosti, nezaujatosti atp., na meditaci a koncentraci, které mají duchovnímu badateli postupně pomoci tyto schopnosti rozvíjet. Základy tohoto výcvikového systému můžeme nalézt např. v různých pasážích knihy R. Steinera: *O poznávání vyšších světů*, Svatý Kopeček u Olomouce: Michael, 2000 (české vydání obsahuje navíc jako přílohu text Steinerovy knihy *Stupně vyššího poznání*). Souhrn těchto cvičení lze nalézt též v přílohách ke GA (seš. 78), srov. R. Steiner: *Die praktische Ausbildung des Denkens*, Stuttgart: Verlag Freies Geistesleben, 2019; česky též R. Steiner: *Praktický výcvik myšlení*, Praha: Baltazar, 1994. Synteticky zpracováno in: J. Dostal: *Šest základních cvičení*, Štíptov: Opherus, 2006.

¹⁴⁶ R. Steiner: *Tajná věda v nástinu...*, s. 83.

¹⁴⁷ Ovšem „správně pochopené myšlenkové prožívání už je prožíváním ducha“! R. Steiner: *Filosofie svobody...*, s. 183.

¹⁴⁸ R. Steiner: *Theosofie...*, s. 17.

¹⁴⁹ *Ibid.*, s. 56.

¹⁵⁰ R. Steiner: *Anthroposofické vůdčí myšlenky...*, s. 17 (§ 3).

¹⁵¹ Srov. *ibid.*, s. 23 (§ 17n.).

jde o to, aby se nebraly v úvahu pouze hmotné procesy..., ale především duchovní příčiny za vším hmotným“.¹⁵² Proto je třeba při četbě Steinerových spisů brát v potaz, že jména a názvy, které můžeme běžně znát z fyzikálního či přírodovědeckého diskursu, zde mohou být užívány zcela jinak. To je zvláště patrné např. v textech kosmogonických, kde popisované planetární jevy nesouvisí nutně neproblematicky s planetami v astronomicko-fyzikálním slova smyslu, ale líčení v takovém případě poukazuje na „široké duchovní souvislosti“¹⁵³, jak jim Steiner v daném kontextu rozumí. Hledání hlubšího smyslu v pozorování světového soukolí může být právě úsilím o vydobytí příčin a zákonitostí, které mohou být užitečné i ve velmi praktických souvislostech. Složitě popisy evoluce vesmíru a člověka jako druhu v něm nemají v prvním plánu konkurovat evoluční biologii či geogonii a jejich poznatkům, ale snad jim nabídnout přesah či doplnění: „Musíme právě rozlišovat mezi vnějším jevem a vnitřní zákonitostí.“¹⁵⁴

Tím chce být řečeno jen tolik, že Steinerovy úvahy, čím nezvyklejší, tím snáze můžeme sice šmahem hodit do koše, ale možná si tím upřeme pochopení, čím vlastně přitahují tak rozličné a tak kreativní charaktery, které jeho dílo od počátku až dodnes berou vážněji, než bychom čekali. Steinerovy myšlenky nemusejí obstát vedle přísně moderního popisu skutečnosti, ale ony ho neusilují nahradit, spíše bychom mohli říci, že jsou hledáním jeho smyslu a relevance, jakousi hermeneutikou, usilující o smysl jako kategorii lidského poznání, kterou samotná přírodní věda s metodologickou zdrženlivostí ponechává stranou.

Stupně poznání

Samo poznávání materiální skutečnosti, které se opírá o vrozené smysly a vzdělání, je pro Rudolfa Steinera východiskem, ale ne jediným gnozeologickým nástrojem. Napříč celým dílem se setkáváme u Steinera s rozlišováním několika různých typů, resp. „stupňů“ poznání, které asi nejpráhledněji popisuje v nedokončeném souboru časopiseckých článků z let 1905–1908, který souhrnně vyšel knižně pod názvem *Die Stufen der höheren Erkenntnis*.¹⁵⁵

K poznávání „hmotnému“, k němuž využíváme smyslové orgány, příp. technické pomůcky, a stavíme jej výhradně na vjemech a jejich interpretaci, přidává „duchovní věda“ ještě tři typy

¹⁵² R. Steiner: *Tajná věda v nástinu...*, s. 84.

¹⁵³ *Ibid.*, s. 143.

¹⁵⁴ *Ibid.*, s. 125.

¹⁵⁵ Stupně vyššího poznání, vyd. 1908 (= GA 12); česky 1993, 2000, 2014.

tzv. vyššího poznání, které jsou každému člověku přístupné, ale nejsou mu dány samozřejmě. Jejich využívání je třeba se učit a cvičit se v něm.

Tyto tři typy poznávání, resp. čtyři typy celkem i s poznáním přirozeným – tj. materiálním, lze rozdělit následujícím způsobem:

0. hmotné poznání

* * * * *

1. imaginativní poznání

2. inspirativní poznání

3. intuitivní poznání¹⁵⁶

Hmotné poznání si člověk tvoří na základě smyslových **vjemů** tak, že si v mysli utvoří určitý **obraz** věci. Z takovýchto obrazů jsme schopni ve své mysli racionálně vyvodit **pojmem** o té které věci, tj. vnímáme-li židli, na níž sedíme, máme určitou představu židle, z níž jsme schopni vyvodit pojem, jenž nám umožňuje v budoucnu poznat libovolnou jinou židli. Tento pojem jsme s to v mysli vytvořit díky vědomí vlastního **já**, které nám zaručuje integritu a kontinuitu myšlení, díky které nejsou „dojmy a pojmy“, tedy imaginativní a úvahové kategorie jen chvilkovými záblesky, ale jsou schopny vyznačovat souvislosti a vést ke zkušenosti a úsudku.¹⁵⁷

Způsobem poněkud podobným dochází i k ostatním typům poznání dle Steinerovy škály. Vždy pouze s pominutím jednoho z nižších činitelů: Tak v imaginativním poznání chybí fyzický-smyslový vjem. Obraz vzniká samostatně přímo v mysli a na jeho základě se tvoří pojem a úsudek. Obraz tak má již ryze duševní původ a podobu, nezávislé na vnějším světě, protože je s to mysl připravit na zacházení s informacemi, které nepřicházejí zvnějšku, ale z druhé strany – ze světa duchovního.

V případě poznání inspirativního odpadá kromě vjemu též tvoření myšleného obrazu. Poznávající na této úrovni vstupuje již do oblasti pojmové a učí se zacházet přímo s ní o sobě.

¹⁵⁶ Srov. R. Steiner: Stupně vyššího poznání, in: R. Steiner: *O poznávání vyšších světů*, Svatý Kopeček u Olomouce: Michael, 2000, s. 183.

¹⁵⁷ Srov. Steinerův výklad k této teorii in: *ibid.*, s. 183 a dále, o jehož stručné shrnutí se nyní v tomto krátkém exposé pokusíme.

Dochází tak k poznání toho, co tvoří samotné obecné vlastnosti jsoucna. V případě shora uvedeného příkladu se židlí tak člověk dovede nahlížet v duchu sám pojem židlovitosti: „Inspirovaný člověk je schopen zvěstovat vnitřní podstatu věcí...“¹⁵⁸

Vrcholem vyššího poznání je pak poznání intuitivní, v němž odpadá i pojmová vrstva a člověk proniká skrze samo vlastní já k nejvlastnějšímu nitru věcí. Vlastně se s nimi sjednocuje. Steiner poznamenává, že jediná forma intuitivního poznání v běžném bdělém stavu poznání hmotného je právě intuitivní vědomí já¹⁵⁹ – samo „já“ nemůžeme nikdy pozorovat jako předmět, jako nějaké „ono“, ani jej nemůžeme ze své perspektivy dopřát ostatním jsoucnum – našim okolním „ty“, která pro nás právě vždy zůstávají „ty“.¹⁶⁰

Adept duchovní vědy by v sobě tedy měl rozvíjet takový způsob poznání, který mu umožní rozšířit tento typ prožitku skutečnosti na celé bytí. V tom má spočívat právě nejvyšší „stupeň“ duchovního poznání, který umožní žáku nahlížet pravou podstatu jsoucna i vlastního já v jejich kontextu.

Kdo však prohlédne to, co je dáno v myšlení, pozná, že ve vjemu je dána pouze část skutečnosti a že druhou, k ní příslušnou část, skrze niž se první teprve začne jevit jako plná skutečnost, prožíváme v myšlenkovém proniknutí vjemu. V tom, co vystupuje ve vědomí jako myšlení, nebude vidět stínovou napodobeninu skutečnosti, nýbrž v sobě spočívající reálnou duchovou podstatu. A o ní může říci, že se mu ve vědomí zpřítomňuje intuicí. Intuice je vědomé prožívání čistě duchovního obsahu, které probíhá v ryzím duchovnu. Pouze intuicí je možné uchopit podstatu myšlení.¹⁶¹

Poznání a zkušenost

Očividnou vlastností anthroposofického přístupu ke světu je permanentní důraz na zkušenost a praxi. I když jen z přehledu celoživotního přednáškového díla Rudolfa Steinera je patrné, že

¹⁵⁸ Ibid., s. 186.

¹⁵⁹ Srov. ibid., 187.

¹⁶⁰ Zde vidíme nápadnou podobnost s pojetím personalismu, jak jej známe zejména z pozdějšího díla Martina Bubera. Není nezajímavé, že Rudolf Steiner toto pojetí naznačuje bezmála 20 let před vydáním nejslavnější Buberovy práce *Ich und Du* (1923). Určité synergie v názorech mezi Buberem a Steinerem, i přes rozdílná duchovní východiska, si povšiml i Buberův biograf, německý teolog G. Wehr: *Buber*, Olomouc: Votobia, 1995, s. 99 (srov. s. 116).

¹⁶¹ R. Steiner: *Filosofie svobody...*, s. 104.

mluvením o duchovním světě pro veřejnost strávil značnou část života, víme také, že plané teoretizování na to téma též často ironizoval.¹⁶²

Steiner typicky v teorii poznání klade vedle přísně logické reflexe důraz na individuální zkušenostní složku.¹⁶³ I když se logickou úvahou podle něj lze dostat velice daleko a „pro zkoumání všeho dění světa tedy neexistuje prvotnější východisko než myšlení“¹⁶⁴, nebrání-li nic vlastnímu empirickému a experimentálnímu výzkumu, neměl by se mu vážný badatel vyhýbat, neboť duchovní věda má být především „cestou vnitřní zkušenosti“.¹⁶⁵

Poznání se totiž netýká toliko poznávaného předmětu vně poznávající mysli, ale zároveň tvoří v jejím nitru reálnou duchovní skutečnost. Poznávání tak není pouhé „myšlenkové opakování toho, co existuje zevně“¹⁶⁶, ale sám vnitřní prožitek poznávající mysli je rovněž objektivní děj.¹⁶⁷ Anthroposoficky pojaté poznání tak nemá být abstrakcí,¹⁶⁸ ale přímou, aktivní zkušeností se světem idejí.¹⁶⁹

Smysl poznání

„Láska stojí výš než názor.“¹⁷⁰

Poznávající schopnosti člověka ho tedy činí v rámci říše přírody bytostí jedinečnou, schopnou vývoje, který dalece přesahuje možnosti pouhé biologické evoluce. Jak ale takový vývoj jedince není nutný nebo nevyhnutelný, tak není vykročení na tuto stezku poznání ani samoučelné. Steiner neusiluje o maximální kumulaci poznání pro poznání, toto poznání otevírá cestu k určitému završení lidství, kterýžto proces má vícero rovin.

¹⁶² Srov. např.: „... o pouhém odkazování na ‚ducha‘, o řečech o mlhavém duchovním světě nemá autor valné mínění.“ R. Steiner: *Hlavní body sociální otázky*, Praha: Baltazar, 1993, s. 14.

¹⁶³ „A všechna věda, která se zabývá abstraktními myšlenkami a druhovými pojmy, je pouze přípravou k poznání, které získáme, sdělí-li nám lidská individualita svůj způsob, jak se dívat na svět...“ R. Steiner: *Filosofie svobody...*, s. 170n.

¹⁶⁴ *Ibid.*, s. 36.

¹⁶⁵ R. Steiner: *Mystika na úsvitu...*, s. 16.

¹⁶⁶ *Ibid.*, s. 17.

¹⁶⁷ Srov. *ibid.*

¹⁶⁸ Srov. J. Dostal: *A co je to vlastně zač...*, s. 76 a 79.

¹⁶⁹ R. Steiner: *Mystika na úsvitu...*, s. 15.

¹⁷⁰ R. Steiner: *Vor dem Tore der Theosophie...*, s. 109.

Předně člověk zvědomuje sám své vlastní hlubiny, obrací se k sobě reflexivně, což je od dob největší slávy delfské věštírny v esoterních hnutích hodnota *per se*. Ovšem: „Přitom jsou vždy naprosto nezbytné neustálá sebekritičnost a důkladné sebezpoznání.“¹⁷¹ Nakonec člověk nahlíží vše, co se děje, nikoli nereflektovaně, ale s možností poznat za světem jevů i svět příčin: „Poznává *příčiny* života, zatímco bez něho tápe *účinky* jako slepec.“¹⁷² Takto pojaté sebezpoznání otvírá před lidskou myslí možnost nahlédnout příčiny a ideje jako reálná duchovní jsoucna, tím dle Steinera vysvobozuje člověka z čistě animálního, nereflexivního a mimo schopnost rozlišování a morálku stojícího přírodního žití a uvádí ho do nového hájemství plně lidské svobody. Takto vnímající člověk již nejedná proto, že je pod tlakem neuvědomělých příčin, impulsů, instinktů, které k němu přicházejí jakoby zvenčí, ale je schopen autonomního svobodného činu.

Avšak poznávající musí mít vůli jasně vidět tuto cestu. Je to jeho *vůle k svobodě*. Neboť svoboda je jednáním ze sebe. Ze sebe může jednat jen ten, kdo čerpá pohnutky z věčnosti.¹⁷³

Takto ukotvená svoboda umožňuje člověku uvědomělý, autonomní morální čin, směřování k ideálu, a tím svobodnou mravnost jako specifickou kvalitu lidskosti.¹⁷⁴ K tomu směřují Steinerovy úvahy nad filosofií svobody. Tato na rozumu a zvědomělé etice vystavěná svoboda je také základem, jímž současný člověk (jakožto druh) ve svém stupni vývoje může být schopen čelit rozkladným a odpůrcím mocnostem působícím z duchového světa a vycházet tak dle Steinera vstříc božským silám uprostřed současné epochy duchovních dějin.¹⁷⁵

¹⁷¹ H.-W. Schroeder: *Andělé a lidé*, Praha: Grada, 2010, s. 73. Anthroposofii nahlíží jako „mystickou cestu, vedoucí ke vhledu do duchovního světa při plném zachování kritického myšlení“ i nizozemský historik a órigenovský badatel John van Schaik. Srov. J. van Schaik: *Proč se Ježíš neoženil s Marií Magdalénou – stručná historie esoterního křesťanství*, Praha: Grada, 2010, s. 62.

¹⁷² R. Steiner: *Theosofie...*, s. 11.

¹⁷³ *Ibid.*, s. 107.

¹⁷⁴ „Kdyby člověk byl pouhou přírodní bytostí, pak by bylo nesmyslné vyhledávat ideály...“ R. Steiner: *Filosofie svobody...*, s. 119.

¹⁷⁵ R. Steiner: *Das Wesen des Christus-Impulses und seines dienenden michaelischen Geistes*, II, in: R. Steiner: *Menschenschicksale und Völkerschicksale*, 3. vyd., Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1981, s. 107n.

Co je tedy duchovní věda?

Naznačená teorie poznání je tak tím, co Rudolf Steiner vnímá jako svou „duchovní vědu“ v její metodě, smyslu a účelu, tj. jako pravou *anthroposofii*. Toto slovo, které Steiner nakonec nachází jako název pro svůj systém – již plně nezávislý na dřívější *theosofii* – a které působí na současné čtenáře tak nezvyklým dojmem, je – jak lze snadno rozpoznat – řeckého původu a pochází ze slov *ἄνθρωπος* (= člověk) a *σοφία* (= moudrost).

Samotný pojem nevytvořil Steiner z ničeho, tento pojem byl historicky znám, i když – na rozdíl od theosofie – nebyl zdaleka tak užíván ve své době a dnes je prakticky se Steinerovým systémem již pevně svázán. Pojem anthroposofie je ale starobylý a patřil k tradici, na kterou se Steiner vědomě odvolává – k rosikrucianství. Např. britský alchymista Thomas Vaughan publikoval v Londýně roku 1650 pod pseudonymem Eugenius Philalethes práci *Anthroposophia Theomagica*¹⁷⁶ s výmluvným podtitulem: Pojednání o podstatě člověka a jeho stavu po smrti, který by v podstatě mohl snadno vymezovat i některé základní otázky Steinerovy filosofie. Samostatný spis s názvem *Anthroposophie* publikoval roku 1882 také filosof Robert von Zimmermann, jehož přednášky ve Vídni Steiner frekventoval (a s daným spisem byl obeznámen).¹⁷⁷

Z řecké etymologie lze snadno dovodit, že pojem vyjadřuje tolik co „moudrost o člověku“, tedy správné chápání postavení a smyslu lidského bytí ve světě. V tomto smyslu bývá tento pojem také často vysvětlován.¹⁷⁸ Tuto snahu o komplexnost poznání světa z lidské perspektivy, kterou jsme se v této kapitole pokusili stručně popsat, a z ní vyplývající pojetí vědy shrnuje Steiner v referátu ze srpna 1908 následovně:

Anthroposofii rozumím vědecký výzkum duchovního světa, který prohlédá jednostrannosti čirého poznání přírody stejně jako jednostrannosti obvyklé mystiky a který předtím, než se pokusí proniknout do nadsmyslového světa, rozvíjí v poznávající duši síly, které běžné vědomí ani běžná věda nepoužívá.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Spis je nyní dostupný online na webu archive.org.

¹⁷⁷ Srov. R. Steiner: *Má cesta životem...*, s. 346.

¹⁷⁸ Srov. např. J. Dostal: *A co je to vlastně zač...*, s. 79.

¹⁷⁹ R. Steiner: *Philosophie und Anthroposophie*, in: R. Steiner: *Philosophie und Anthroposophie*, 2. rozš. vyd., Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1984, s. 66.

Toto pochopení anthroposofie jako pravého poznání – moudrosti – o člověku, jakkoli se často užívá i mezi samotnými Steinerovými následovníky, Steiner ale ke konci života, v době, již jsme v návrhu periodizace Steinerova díla¹⁸⁰ pojali jako období *reflexivní*, ještě zajímavě revidoval. V přednášce pro členy Anthroposofické společnosti z 13. února 1923 odmítá výslovně chápání pojmu anthroposofie jako „moudrosti o člověku“ coby nikoli zcela správné a navrhuje jeho uchopení jako „vědomí svého lidství“ (Bewußtsein seines Menschentums).¹⁸¹ Ozvuk takového pravého vědomí lidství, které má vést nejen k vyššímu teoretickému poznání, ale vlastně ke komplexní integraci lidské osobnosti, nacházíme i v pojetí rusko-arménského anthroposoficky orientovaného filosofa Karena Arajeviče Swassjana, který na otázku „Co je anthroposofie?“ odpovídá:

Ačkoli jádrem anthroposofické duchovní vědy je myšlenková sebekontemplace, není jí nic vzdálenější než samoučelné teoretizování. Anthroposofie není doktrinářská, nýbrž impulsivní, ovšem impulsivní vždy *vědomě*, což znamená, že se v ní prolínají jindy zcela neslučitelné póly vědomí a instinktu coby uvědomění instinktu.¹⁸²

¹⁸⁰ Srov. kap. Exkurs: Jak číst Rudolfa Steinera?, v této práci výše.

¹⁸¹ R. Steiner: *Anthroposophische Gemeinschaftsbildung*, 4. vyd., Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1989, s. 76.

¹⁸² K. A. Swassjan: *Was ist Anthroposophie?*, Dornach: Verlag am Goetheanum, 2001, s. 7.

3. Základní teologické motivy v myšlení Rudolfa Steinera

„O Rudolfovi Steinerovi je známo, že se denně nahlas modlil Otčenáš.“¹⁸³

Jak se má tedy dosud popsaná teorie poznání a snaha o novou koncepci vědeckosti k faktu, že svůj systém Steiner zároveň vnímá jako bytostně křesťanský? Jak bylo řečeno, samotná metoda poznání není bezúčelná. Rudolf Steiner věřil, že na jejím základě proniká do hlubin duchovních světů a jeho duchovnívědecký světový názor tak byl pokusem o komplexní popis světa, počítaje v to samozřejmě i (a zejména) jeho duchovní rozměr.

Sluší se podotknout, že anthroposofická literatura je samozřejmě dnes již značně rozsáhlá a každý adept duchovní vědy se nakonec ve své produkci soustředí na jiné její aspekty. Někteří Steinerův apel na obrodu křesťanství ještě vyostřují, jiní se přidržují proudů západního esoterismu v širším kontextu, opět jiní se neradi vzdávají theosofických a orientálních inspirací. I to je jeden z důvodů, proč se v této práci věnujeme vývoji a pojetí anthroposofické duchovnosti výhradně na případu jejího zakladatele a hlavního autora.

Od konce svého theosofického období Steiner postupně orientální terminologii a témata opouští a přiklání se ke kořenům západních esoterických tradic. Hledá pro popis svých duchovních poznatků původní západní (německou) terminologii, a přibližuje se tak křesťanskému duchovnímu horizontu. Jestliže jsme již poukázali na to, že silný důraz na christocentrický rozměr duchovní skutečnosti je ve Steinerově myšlenkovém světě přítomen již velice záhy,¹⁸⁴ ke konci jeho theosofického angažmá už vyplouvá na povrch naprosto zřetelně,¹⁸⁵ a do konce Steinerovy pozemské pouti se jen precizuje a podtrhává,¹⁸⁶ dává nám to snad jisté oprávnění se podívat, co Steiner v duchovních světech o Kristu vybádal a kam by se v rámci mantinelů teologie hlavního proudu Steinerův naukový systém vešel či nevešel.

¹⁸³ H.-W. Schroeder: *Modlitba...*, s. 77.

¹⁸⁴ Srov např. Ch. Lindenberg: *Rudolf Steiner...*, s. 78: „Steiner si teprve v roce 1903 uvědomil, že jeho reálná cesta vedla k zážitku Krista.“; viz též R. Steiner: *Má cesta životem...*, s. 255.

¹⁸⁵ „Událost v Palestině stojí v centru nejen pro fyzický vývoj lidstva, ale i pro ostatní světy, ke kterým člověk patří.“ R. Steiner: *Tajná věda v nástinu...*, s. 172.

¹⁸⁶ „Mysterium na Golgotě je *jedinou*, neopakující se největší událostí ve vývoji lidstva.“ R. Steiner: *Anthroposofické vůdčí myšlenky...*, s. 130 (§ 138).

Křesťanství „esoterní“ versus „dogmatické“

Období *fin de siècle* nepatřilo v oblasti filosofie, ale ani teologie, právě k nejpřevratnějším. Zároveň se ovšem jednalo o dobu intenzivního hledání, zápolení na duchovní scéně i renesance hermetických evropských proudů a jejich setkávání s novým způsobem uchopovanými tradicemi Orientu.¹⁸⁷

Rudolf Steiner intenzivně cítil, že právě křesťanství má nejvyšší potenciál reálně oslovit a proměnit evropské duchovní hledající – v té podobě, jak jej ale mohl pozorovat ve své době, dospěl k přesvědčení, že tuto poptávku klasické křesťanské denominace a teologické školy uspokojit nemohou. Tradovaná moralita zakotvená ve zjevení, ovšem bez osobního vztahu k němu a bez prožitku, jej do značné míry odpuzovala. Viděli jsme, že Steiner duchovní otázky prožíval, navzdory neustálému navracení k logické racionalitě, velmi vřele a emotivně. Há-danka jménem svět pro něj byla provokujícím, intenzivně prožívaným úkolem.

Když jsem v této době užíval slova „křesťanství“, měl jsem na mysli učení o onom světě, které působilo v křesťanských vyznáních. Všechn obsah náboženského prožívání poukazoval na duchovní svět, který člověk rozvíjením svých duchovních sil nemůže dosáhnout. To, co náboženství říká a co podává jako mravní příkázání, pochází ze zjevení, která k člověku přichází zvenčí. Proti tomu se stavělo mé duchovní nazírání, které chtělo prožívat duchovní svět stejným způsobem, jako prožívá smyslový svět v člověku a v přírodě. Proti tomu se stavěl i můj etický individualismus, který nechtěl, aby byl mravní život udržován příkazy zvenčí, ale rozvíjením duševně-duchovní bytosti člověka, ve které žije božství.¹⁸⁸

Prostým pohledem do dějin mystiky, ba některých „osobních zjevení“ i v tradičních křesťanských církvích, nám musí být zřejmé, že zde neslyšíme nic nového. Charismatická, mysticky prožívající osobnost, která touží po zvnitřnění náboženského prožitku, jehož dobovou formu považuje za vyprázdněnou – Steiner nabízí skutečně aktivní, vnitřní (esoterní) prožitek, ovšem velmi individuálního charakteru, který pomocí ukotvení v racionalistické metodě usiluje o interpersonální sdílení, vzniká tak specifický koncept bytostně individualistické duchovní cesty,

¹⁸⁷ Na „neutěšený stav“ dobové teologie, resp. trinitologie, a vliv této skutečnosti na promýšlení křesťanství u nekatolických intelektuálů upozorňuje např. C. V. Pospíšil: *Masaryk irituující a fascinující*, Praha: Karolinum, 2018, s. 82.

¹⁸⁸ R. Steiner: *Má cesta životem...*, s. 253.

kteřou lze (a je důležité) sdílet i s ostatními duchovními „profesionály“, a která má být oživujícím impulsem nejen tradičním náboženstvím a filosofiím, ale i lidskému jednání a jednotlivým lidským činnostem různého druhu. V tomto významu má anthroposofií dospět křesťanství k nové esoterní podobě, nikoli ve smyslu nějakých utajovaných skutečností, obřadně předávaných jen mezi „zasvěcenci“, ale jako zvnitřnění a aktivní osobní účastí na dění ve světě, dějinách, společnosti a rovněž v duchovních oblastech. Díky tomuto nastavení anthroposofie sama sebe chápe jako „křesťansky orientované duchovní hnutí“ a „esoterní či mystické křesťanství“.¹⁸⁹

Právě koncepcí „obnovy“ všech oblastí lidského života z křesťansko-esoterního hlediska se Steiner a anthroposofie výrazně odlišují od mnoha nových esoterních směrů, které také vznikly na počátku 20. století.¹⁹⁰

Teologicky viděno usiloval tedy Rudolf Steiner vlastně o obnovu na úrovni živé víry (*fides quae*),¹⁹¹ neboť mu šlo zejména o to, aby nebylo „duchovní poznání již prožíváno jen jako posilování já, rozšíření vědomí a sebevýchova, ale [bylo] impulsem a cestou, jak být činný v praktických oblastech života a lidské kultury“.¹⁹² Řečeno s klasikem české anthroposofie druhé poloviny 20. století, kdo se inspiruje duchovními impulsy vycházejícími z pojetí Rudolfa Steinera, měl by se snažit stát „spolupracovníkem Božím“.¹⁹³

Jak jsme již dokládali, Rudolf Steiner nebyl ateistou. Ani v dobách, kdy se kriticky vyjadřoval na adresu křesťanství hlavního proudu, Boha neodmítal. I když z hlediska roviny obsahu víry (*fides quae*) mohou mnohé jeho formulace při prvním průzkumu vyvolat odpor, ospravedlňuje snad dosud řečené jeho umístění do široce vymezených souřadnic křesťanské víry, prozatím alespoň symbolicky „na okraj“.

Pokusme se nyní ukázat, se kterými základními teologickými tématy a jakým způsobem se Rudolf Steiner v aktivním období svého života vyrovnával.

¹⁸⁹ I. Štampach: *Anthroposofie...*, s. 6 a 63; srov. J. van Schaik: *Proč se Ježíš neoženil...*, s. 63.

¹⁹⁰ J. van Schaik: *Proč se Ježíš neoženil...*, s. 116.

¹⁹¹ Srov. C. V. Pospíšil: *Hermeneutika mystéria*, 2. vyd., Praha – Kostelní Vydří: Krystal OP – Karmelitánské nakladatelství, 2010, s. 214.

¹⁹² H.-W. Schroeder: *Andělé a lidé...*, s. 140.

¹⁹³ J. Dostal: *A co je to vlastně zač...*, s. 8.

Zná Rudolf Steiner osobního Boha?

O Bohu se Steiner, obecně vzato, vyjadřuje spíše jen velmi střídmě.¹⁹⁴ Jeho pozornost je upřena k působení jiných duchovních elementů a jejich vzájemným souvislostem a vztahům. Zejména v jeho theosofickém období je patrná určitá distance od pojmu Boha, což je vzhledem k dobové atmosféře a spiritualitě theosofických skupin pochopitelné.

Narážíme na často velice vágní formulace, jež není snadné ani komparovat s běžně chápaným trinitárním schématem. Čteme o Duchu, nejvyšší formě jáství¹⁹⁵, božském či kosmickém Já,¹⁹⁶ božském prazákladu světů, božstvu, které tvořící svět je středem vesmíru¹⁹⁷, duchovně-fyzické božské bytosti¹⁹⁸ atp. Je ale zřejmé, že Boží bytí jako podklad (a základ) veškeré stvořené existence do Steinerova uvažování integrálně patří. Teolog se ale musí ptát, zda „Boží bytí“ je nutně Bohem v biblickém smyslu, tj. Bohem osobním, nebo zda zde narážíme spíše na pojetí abstraktního božství blíže duchu panteismu či přinejlepším deismu, k němuž nacházíme u esoterických hnutí tendence mnohem častěji.

Vzhledem k periodizaci Steinerovy bibliografie, kterou jsme naznačili v úvodu této práce, již víme, že je na místě se nyní ptát, zda a případně jak se Rudolf Steiner k této otázce stavěl ve svém vrcholném období, kdy již nebyl závislý na theosofickém myšlenkovém rámci a rozvíjel plně autonomní duchovní systém. Na první pohled si lze všimnout, že výroky týkající se Boha se v anthroposofickém období Steinerova vývoje vyskytují mnohem častěji, dokonce i ve vztahu s jasně přítomnou trinitární intuicí. Výtka panteismu byla ovšem zjevně ve hře i za Steinerova života, neboť se s ní vyrovnává např. již v přednášce z ledna 1916, a to následovně:

A pokud se například stane, že se této duchovní vědě předhazuje, že nehovoří o osobním Bohu, pokud se říká, že já sám dávám přednost mluvení o Božství místo o Bohu, když se předkládají tvrzení, jako to, že co se označuje jako Božské, nabývá v duchovní vědě podobný charakter jako v panteismu monistů či naturalistů, pak přesný opak je pravdou. Už ze samé skutečnosti, že duchovní věda vede člověka ke skutečným duchovním bytostem... ke konkrétní, reálné bytosti, lze plně pochopit, jak nesmyslné by bylo vyznávat panteismus, jak absurdní by bylo chtít popírat osobovost Boží. Naopak je zřejmé, že můžeme hovořit nejen o osobovosti, ale

¹⁹⁴ „Jméno ‚Bůh‘ Steiner neužívá příliš často. Brání se proti jeho profanaci. Ne každý zážitek něčeho svatého si totiž zaslouhuje rovnou tohoto jména.“ Ibid., s. 94.

¹⁹⁵ R. Steiner: *Tajná věda v nástinu...*, s. 171.

¹⁹⁶ R. Steiner: *Theosofie...*, s. 95.

¹⁹⁷ R. Steiner: *Otčenáš, Svätý Kopeček u Olomouce*: Michael, 2003, s. 22n.

¹⁹⁸ I. O. Štampach: *Anthroposofie...*, s. 29.

dokonce o Boží nadosobovosti. K takto zásadnímu vyvrácení panteismu lze dospět právě prostřednictvím duchovní vědy.¹⁹⁹

Již v počáteční fázi svého anthroposofického období tedy Steiner popírá nějaké abstraktní, neživotné pojetí Boha. Bůh zde je pro Steinera Bůh živý, osobní, dokonce nadosobní jednotou osob. Někteří teologové Steinerovi vytýkají, že vidí Boha Starého zákona nikoli jako osobu Svaté Trojice, jako Otce Ježíše Krista, ale jako židovského demiurga, Boha Izraele, jehož úloha pro židovský národ se Vtělením naplnila a on zcela mizí z duchovní scény.²⁰⁰ Je třeba říci, že po mém soudu takovýto gnosticizující výklad neodpovídá Steinerovu duchovnímu obzoru. Ano, Rudolf Steiner vnímá událost na Golgotě jako zásadní předěl duchovní, ontologický i dějinný,²⁰¹ po němž se zásadně proměňuje to, jak se nám Bůh dává poznat, i to, jak jej vnímáme a přistupujeme k němu jako lidské bytosti. Ale ani v pozdější, poststeinerovské anthroposofické literatuře se s výkladem trinitární problematiky v tomto duchu nesetkáváme.

Až do události na Golgotě mohlo božskou skutečnost lidstvo vnímat dominantně jako působení první osoby Trojice. Vtělením Logu se pro nás ale trinitární mystérium stává již ve světě pozorovatelným a přibližuje se našemu prožitku („spojuje se se Zemí“). Není ovšem pochyb o tom, že ona první osoba Trojice má k vtělenému Logu vztah jednoznačně otcovský,²⁰² a to není nijak vzdáleno tradiční novozákonní řeči o Bohu Izraele.²⁰³

S postupujícím věkem se trinitární téma naopak u Steinera ozývá častěji a nabývá mnohem zásadnější vliv. Steiner chápe, že trojiční mystérium je jakousi osnovou, na níž je utkána celá naše vlastní existence²⁰⁴ a mimo níž se nelze ke křesťanství plně hlásit. I když se Steiner pokouší

¹⁹⁹ R. Steiner: Die Aufgabe der Geisteswissenschaft und deren Bau in Dornach, in: R. Steiner: *Philosophie und Anthroposophie...*, s. 199n.

²⁰⁰ Srov. např. J. Badewien: *Die Anthroposophie Rudolf Steiners*, München: Evangelischer Pressenverband für Bayern, 1994, s. 43.

²⁰¹ Nizozemský historik John van Schaik právě zde vidí intimní Steinerovu blízkost prvotní teologii: „Tato christologie staví Steinera možná i blíže starému křesťanskému krédu, než je dnešní teologie.“ J. van Schaik: *Proč se Ježíš neoženil...*, s. 62.

²⁰² A. Baumann: *Abeceda anthroposofie*, Břežnice: Ioanes, 1999, s. 31.

²⁰³ Srov. C. V. Pospíšil: *Jako v nebi, tak i na zemi*, 3. vyd., Praha: Krystal OP – Karmelitánské nakladatelství, 2017, s. 43.

²⁰⁴ Srov. C. V. Pospíšil: *I řekl Bůh – Trinitární teologie stvoření*, Praha: Karolinum, 2019, s. 94.

hledat otisky svaté Trojice ve světě často pro běžného křesťana obtížně pochopitelným způsobem,²⁰⁵ nenalzáme u něj snahu Trojici banalizovat a odvysvětlovat coby nějaký překonaný, nesmyslný či dogmaticky ustrnulý koncept, naopak roku 1922 říká zcela otevřeně:

Ve vyvíjejícím se lidstvu nelze božský princip působící ve smyslu křesťanství chápat bez svaté Trojice, a nastoupí-li na místo svaté Trojice jiné sdělení Boží, pak to v podstatě není sdělení plně křesťanské. Musíme chápat Otce, Syna a Ducha svatého, chceme-li konkrétně a v pravém smyslu chápat sdělení Boží.²⁰⁶

Jako nejvyšší princip v člověku, který uvnitř naší bytosti působí, vidí Rudolf Steiner vůli. Nikoli vůli ve smyslu slepého biologického puzení k aktivitě, ale vůli jako skutečně svobodnou sílu, kterou se člověk vědomě projevuje ve světě. Tato síla není ještě u lidského rodu zcela realizována, už nyní je ale v plném smyslu otiskem božského principu v obrazu Božím.²⁰⁷ De facto můžeme říci, že je obrazem Božího Logu jakožto tvůrčího principu.

Podíváme-li se na člověka, řekněme, že se před nás staví jeden veliký rozdíl oproti přírodě. Podíváme-li se na kámen: co v něm působí? Otec. Podíváme-li se na rostlinu: co v ní působí? Bůh Otec. Vidíme-li člověka jakožto fyzickou bytost: co v něm působí? Bůh Otec. Podíváme-li se ale na člověka jako na bytost duševní – v jeho vůli: co v ní působí? Bůh Syn.²⁰⁸

Inkarnace je přelomovou událostí dějin, právě proto, že v ní Logos, Bůh Syn, principiálně proměňuje a osvobozuje lidské Já, čímž otevírá zcela novou etapu vývoje lidstva, které v jistém

²⁰⁵ Můžeme se na základě Steinerova pojetí setkat i s hledáním obdobně trojiční struktury v člověku samém: „Tři božské bytosti, a současně jeden jediný Bůh... Kolik lidí to považuje za něco nepochopitelného! Ale člověk je ve smyslu Bible ‚obrazem Božím‘; a tajemství člověka, tajemství jeho ‚já‘, projevující se v těle, duši a duchu, je klíčem k chápání božského ‚já‘, shrnující tři ‚božské osoby‘. Lidské ‚já‘ jako cesta k chápání božského ‚já‘ – není to něco úžasného?“ J. Dostal: *A co je to vlastně zač...*, s. 24. Tomuto pojetí bychom ale mohli vytknout, že přestože hledá trinitární strukturu ve steinerovském popisu lidské osoby, pomíjí zásadní rozměr nadosobovosti Boží, a to je její osobní, vnitrobožská vztahovost, která není plně ekvivalentní ani osobním vztahům na mezilidské úrovni, natož na úrovni dílčích součástí lidské bytosti, které nemají autonomní osobový charakter. Srov. C. V. Pospíšil: *Jako v nebi, tak i na zemi...*, s. 351.

²⁰⁶ R. Steiner: *Tajemství Trojice*, Hranice: Fabula, 2015, s. 37n.

²⁰⁷ R. Steiner: *Otčenáš...*, s. 20n.; srov. R. Steiner: *Anthroposofické vůdčí myšlenky...*, s. 130 (§ 139).

²⁰⁸ R. Steiner: *Die Geschichte der Menschheit und die Weltanschauungen der Kulturvölker*, 2. vyd., Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1988, s. 112.

smyslu není už stejné jako před Vtělením.²⁰⁹ Přitakání této osvobozující síle je pro Steinera pravým smyslem našeho bytí (v duchu Ga 2,20).²¹⁰ Čímž přicházíme k tématu, které je pro ideový systém Rudolfa Steinera, můžeme říci, kruciální.

Mystérium Golgoty a Kristův impuls

Jak jsme již vícekrát poznamenali, Steiner vnímal svou duchovní cestu jako cestu zvnitřněného, intenzivně prožívaného křesťanství a christocentrické prvky se v jeho myšlení objevují v kontextu duchovních témat již ve velice rané fázi. Anthroposofii – jakkoli vzdálenou tradičnímu křesťanství nebo nezřízeně synkretistickou ji můžeme vnímat – nelze nijak mechanicky „odkřesťanit“, protože už ze Steinerova vztahu k Inkarnaci je zřejmé, že s golgotskou událostí celá jeho duchovní snaha prostě stojí a padá. Jakkoliv řeč o Bohu či Bohu Otcí nalezneme ve Steinerově díle jen okrajově, ve vztahu ke druhé osobě sv. Trojice vybudoval Steiner těžko přehlédnutelnou christologickou katedrálu. Sám dokonce přímo termín „christologie“ výslovně pro tento aspekt svého systému užívá, tvoří ji tedy vědomě. Pro Steinera má totiž tento rozměr křesťanství zcela klíčovou úlohu:

To, co do světa vstoupilo s křesťanstvím, je tak veliké, tak ohromující, že to lidský rozum, lidské chápání, až do současné doby nemohly vůbec pobrat, ba ani skutečně pochopit i jen nejzákladnější síly Kristova impulsu.²¹¹

Christologie a jesuologie

Steinerovo vyprávění o událostech, které známe z evangelních příběhů, je pro běžného čtenáře velice neobvyklé a plné opravdu nečekaných detailů. Jak jsme již výše zmiňovali, hovoří

²⁰⁹ R. Steiner: *Tajemství Trojice...*, s. 31.

²¹⁰ Srov. R. Steiner: *Anthroposofické vůdčí myšlenky...*, s. 127.

²¹¹ R. Steiner: *Das Wesen des Christus-Impulses und seines dienenden michaelischen Geistes, II*, in: R. Steiner: *Menschenschicksale und Völkerschicksale...*, s. 74.

Rudolf Steiner záměrně s autoritou přímého zření duchovních světů a skutečnosti, kterými doplňuje příběhy evangelií, jsou častým materiálem pro odborný i polemický popis antroposofické christologie.²¹²

Setkáváme se tak obvykle s podáním, které se v nejucelenější formě zachovalo patrně v záznamech přednáškových cyklů, které byly publikovány pod titulem *Das fünfte Evangelium*²¹³. Mezi nejslavnější témata zde patří např. příběh o dvou malých Ježíších (Jesus-Knaben),²¹⁴ z jejichž vzájemného setkání (v době, kdy evangelia hovoří o ztracení dvanáctiletého Ježíše a jeho chrámovém vystoupení) vzniká bytost, která je schopna pojmout do sebe bytost Kristovu.²¹⁵

S přihlédnutím k metodologickým problémům, které jsme řešili v předchozích kapitolách, si snad můžeme dovolit zde poznamenat, že pro samotnou Steinerovu christologii je otázka pozemského příběhu Ježíše z Nazareta do určité míry sekundární. Sám Steiner na sklonku života důrazně vytýká dobové teologii přílišnou fascinaci jesuologií na úkor christologie,²¹⁶ která pro Steinera má skutečně především kosmický a ontologický charakter, od něhož se odvíjí její důležitost pro život, proměnění a vykoupení člověka.²¹⁷

Žánrově se problematika dvou chlapců Ježíšů objevuje v neautorizovaných přednáškových cyklech, u nichž můžeme mít na paměti Steinerovo původní přání, aby mluvené slovo zůstalo mluveným slovem, a tedy si dovolit určitou opatrnost vůči tématu, jakkoli to samozřejmě neznamená, že přednášky na toto téma by byly nějakým podvrhem. Byly ale vysloveny v určitém

²¹² Srov. J. Finger: Ježíšův život a kristovská událost v antroposofickém obrazu světa, in: J. Müller (ed.): *Antroposofie a křesťanství...*, s. 50–60.

²¹³ Páté evangelium, přednášky z let 1913–1914 (= GA 148); česky 1998, 2010.

²¹⁴ Blíže srov. např. R. Steiner: *Páté evangelium...*, s. 131nn. Srov. též heslo „Ježíš“, in: A. Baumann: *Abeceda antroposofie...*, 84n. Steiner na jiném místě hovoří o tom, že kdo disponuje tajným věděním, může si dovolit ten luxus a chápat Bibli doslovně (R. Steiner: *Von der Tore der Theosophie...*, s. 70). Z této metody později vyvozuje například, že obsahuje-li Nový zákon dva rozdílné rodokmeny, musí se jednat o rodokmeny dvou rozdílných osob – dvou Ježíšů: „Tak nacházíme u Matouše jednu část pravdy, u Lukáše druhou část pravdy. Oba je musíme brát doslova, neboť pravda světového bytí je složitá.“ R. Steiner: *Lukášovo evangelium*, Svatý Kopeček u Olomouce: Michael, 2003, s. 80.

²¹⁵ Evangelický teolog Joachim Finger zde Steinerovi vytýká sklony k adopcionismu. J. Finger: *Ježíšův život a kristovská událost...*, s. 53.

²¹⁶ R. Steiner: *Tajemství Trojice...*, s. 93.

²¹⁷ *Ibid.*, s. 93n. Neznamená to ale zároveň, že by se Steiner snažil jakkoli oslabit historicitu palestinských událostí na úkor jakéhosi kosmického dramatu. Sám zdůrazňuje, že Krista „musíme hledat v dějinách jako dějinnou postavu“. R. Steiner: *Bausteine zu einer Erkenntnis des Mysteriums von Golgatha*, 3. vyd., Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1996, s. 223.

kontextu a v rámci naznačené periodizace Steinerova duchovního vyučování zaujímají roli, jejíž význam – jakkoli se od této látky Steiner nepotřeboval výslovně distancovat – časem postupně upadá a je překryt dalšími reflexemi této tematiky.

Nahlédneme-li do souborného Steinerova díla, vidíme, že přednášky na jesuologická témata jsou situovány více méně do přechodného období mezi jeho působením v Theosofické společnosti a samostatnou anthroposofickou dráhou (v tomto případě přibližně do rozpětí let 1908–1913). Spadají tedy do periody, kdy Steiner ještě výrazně reagoval na dobová theosofická témata, a jakmile se zbavuje theosofického vlivu, tyto otázky prakticky opouští a začíná budovat svou vyšší christologii.

In Christo morimur

Jak jsme se již zmínili na jiném místě, je velice silným impulsem, o nějž Steiner své christocentrické pojetí opírá, dědictví evropského rosikrucianství. Již jen popis tohoto vlivu, jeho pozice ve Steinerově díle a následného zúročení Steinerovými žáky by vydal na samostatnou monografii. Jakkoliv jsou Steinerovy spisy doslova přečpané nejrůznějšími tematickými okruhy, z jejichž množství můžeme na prostoru, který nyní máme k dispozici, vybrat sotva pár reprezentativních momentů, domníváme se, že právě rosikrucianický spodní proud citelně zúrodňuje Steinerovo spirituální pole, a proto je na místě jej zde bez nároku na vyčerpávající analýzu alespoň zmínit.

Již v dobách svých kursů pro Theosofickou společnost používal Steiner rosikrucianickou symboliku a – nakolik to tak můžeme nazvat – teologii jako efektivní přístupovou cestu ke křesťan-
sky pojatým mystériím. To, co Steiner nazývá rosikrucianickým cvičením (*Rosenkreuzer-Schulung*), doporučuje svým posluchačům jako vhodný nástroj, jehož pomocí lze skutečně plně pochopit roli Ježíše Krista v dějinách a křesťanskou víru.²¹⁸

Pašijový příběh užívá tehdy dokonce jako podklad určitých meditačně-iniciačních technik vhodných pro zasvěcení a esoterní praxi. Po několika dnech meditací nad obsahy Janova evangelia prochází adept iniciačními kroky, které Steiner shrnuje následujícími milníky paschálního příběhu: umývání nohou, zbičování, trnová koruna, ukřižování, mystická smrt, položení do

²¹⁸ Srov. R. Steiner: *Vor dem Tore der Theosophie...*, s. 136.

hrobu, vzkříšení.²¹⁹ Trnitá cesta k mystické smrti a překonání hrobu je poměrně klasickým zasvěcovacím prvkem i v jiných moderních iniciačních společnostech.

Na mnoha místech²²⁰ se Steiner vztahuje k staré rosikruciánské průpovědi, která je pro něj zásadním shrnutím trinitární nauky a jejího významu pro adepta, který vykročí na Steinerem naznačenou esoterní duchovní cestu, a shrnutím základních principů, kterými nejen křesťanství jako vyznání, ale vůbec celé Kristovo působení, ovlivňuje dále život duchovního badatele:

Ex Deo nascimur	Z Boha se rodíme
In Christo morimur	V Kristu umíráme
Per Spiritum Sanctum Reviviscimus	V Duchu svatém jsme znovu vzkříšeni

Tato průpověď pro něj nejlépe a nejkondenzovanější formou shrnuje smysl trojiční nauky a v tomto duchu se k ní vrací a odvolává se na ni až do posledních let svého života.²²¹

Člověk a Kristus

Texty, ať už psané či záznamy mluveného slova, které bychom mohli zahrnout pod materiály steinerovské christologie, jsou – jak se nám snad podařilo ilustrovat – skutečně pestré a dá se říci, že ve svém celku netendují vyloženě k přečeňování ani lidské, ani božské stránky události Vtělení na úkor stránky druhé. Ukázali jsme si, že Steiner v jisté době kritizoval snahu některých teologů „odkouzlit“ evangelní příběhy směrem k upozadění Kristova božství. Zároveň ale odmítá i popírání plně dějinné a lidské osobnosti Muže z Nazareta²²² a faktu, že jako autonomní bytost, jako osoba, byl součástí příběhu s dalekosáhlými kosmickými důsledky. Takové pojetí podle něj vede ke špatnému pochopení křesťanství a jakémusi vágnímu, abstraktnímu teismu, který nevede ke skutečným hlubinám duchovního poznání.²²³

²¹⁹ Ibid., s. 133nn.

²²⁰ Srov. např. *Die Bausteine zu einer Erkenntnis des Mysteriums von Golgatha* aj.

²²¹ Srov. např. R. Steiner: *Tajemství Trojice...*, s. 36 aj.

²²² Poznání Krista, který se stal člověkem, označuje doslova za „střed vší moudrosti“. R. Steiner: *Tajná věda v nástinu...*, s. 172.

²²³ Srov. R. Steiner: *Die Bausteine zu einer Erkenntnis...*, s. 204n.

Tento Kristus tvoří Steinerovi v duchovním smyslu „pozemský pravzor člověka“²²⁴ a člověk žije, aby k tomuto vzoru směřoval, aby na tento impuls našel odpověď.

Událost na Golgotě je svobodný kosmický čin, jenž vzešel z vesmírné lásky a je postižitelný jediné lidskou láskou.²²⁵

Je-li Kristus člověku pravzorem a realizace našeho bytí je tedy souvztažná se spodobňováním se s Kristem a přitakáním Kristovu impulsu, stojíme se Steinerem přes všechny rozdíly opět na rovině *fides qua* ve shodě. Ježíš Nazaretský je svým životem „reprezentantem pravého lidství“²²⁶ a nemůžeme si v této souvislosti nevzpomenout na postřeh prof. Ctirada Václava Pospíšila, že v Ježíši Kristu se člověk „setkává s tím, kým by měl být“.²²⁷ Toto setkání je umožněno každému člověku a je jen na vůli každého, jak se k této výzvě postavíme (Steiner mluví i o praktických rozměrech duchovní cesty, např. „očišťování od vášní“²²⁸).

Od mysteria na Golgotě je Kristus lidské duši dosažitelný. A její vztah k němu nemusí zůstat jenom neurčitý, temně – citově – mystický; může se stát něčím naprosto konkrétním, co člověk může prožívat hluboce a jasně.²²⁹

„Per Spiritum Sanctum Reviviscimus“?

Podíváme-li se na to, jak široký prostor ve svém učení věnoval Rudolf Steiner Ježíši Kristu, můžeme s trochou nadsázky konstatovat, že o Duchu svatém se vyjadřuje podobně obsáhle jako Nikajské krédo.

²²⁴ R. Steiner: *Tajná věda v nástinu...*, s. 172.

²²⁵ R. Steiner: *Anthroposofické vůdčí myšlenky...*, s. 137 (§ 143).

²²⁶ J. Dostal: *A co je to vlastně zač...*, s. 63.

²²⁷ C. V. Pospíšil: *Ježíš Kristus – Pravda dějin*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009, s. 117.

²²⁸ R. Steiner: *Tajná věda v nástinu...*, s. 183.

²²⁹ R. Steiner: *Anthroposofické vůdčí myšlenky...*, s. 84.

O třetí osobě Trojice se Steiner zmiňuje skutečně jen letmo, vidí ji jako uzdravující princip všehomíra,²³⁰ na něhož se člověk může postupnou duchovní praxí učit nahlížet;²³¹ jako Utěšitele, kterého Ježíš Kristus po odchodu z fyzické roviny bytí seslal lidstvu, aby v nás mohl nevědomě přebývat (Ga 2,20)²³² a skrze Ducha nám darovat Vzkříšení a šanci se povznést k pochopení duchovní skutečnosti,²³³ o což „musí především usilovat moderní zasvěcenec“.²³⁴

∴

Souhrnné hodnocení

Vidíme tedy, že základní trinitární intence je v díle Rudolfa Steinera i přes veškeré rozdílnosti oproti klasické teologii implicitně (a ke konci života i výslovněji) přítomna a sám Steiner ji vnímá jako naprosto zásadní, což v dobových ani současných esotericky orientovaných hnutích rozhodně nebylo a není samozřejmostí.

Rudolf Steiner se po celé své veřejné působení snažil předávat duchovní poznání, o kterém byl s největší pravděpodobností skutečně hluboce přesvědčen a zakládal jej na opravdových a intenzivních zážitcích. Jedním z rozměrů tohoto poznání bylo i úsilí o zachování a oživení mysterijní hloubky evangelia a jeho předání co nejširšímu publiku. Toto úsilí u něj kulminovalo zejména v období katastrofy první světové války a po ní, kdy se stal inspirátorem řady mladých teologů, z nichž mnozí prošli zkušeností zákopů a potřebovali impuls k obnovení své křesťanské víry v situaci tehdejší duchovní krize.

Ve stejné době, kdy se jinou cestou o podobné překlenutí krize snaží např. Karl Barth návratem k Písmu, ke kříži a k víře v Boží iniciativní moc, sází Rudolf Steiner na přímé duchovní poznání, hledání Krista v zahlížení do duchovních světů a obnovenou liturgií bohatou na symboliku a vyžadující zúčastněné prožívání. Steiner tak přes rozdílnost v obsahu víry (*fides quae*), kterou není třeba zakrývat, i když v něm lze pozorovat vývoj a určité dozrávání, pro žitou víru (*fides qua*) představuje vedle principiálně pasivního přístupu víry v barthiánské teologii aktivní prvek, který se pro řadu teologů ukázal též jako velmi životný a svým specifickým způsobem může inspirovat dodnes.

²³⁰ R. Steiner: *Grundelemente der Esoterik*, Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1987, s. 132.

²³¹ R. Steiner: *Bausteine zu einer Erkenntnis...*, s. 223.

²³² R. Steiner: *Tajemství Trojice...*, s. 36.

²³³ *Ibid.*, s. 37.

²³⁴ *Ibid.*, s. 155.

4. Hraniční pásmo mezi anthroposofií a křesťanstvím

*„Být ateistou je nemoc duše...,
popírat Ježíše, popírat Krista
je neštěstí lidské duše.“²³⁵*

Viděli jsme, že již v zásadních okruzích dogmatiky obsahuje nauka Rudolfa Steinera mnoho nezvyklého a pro teologa libovolného hlavního křesťanského proudu přinejmenším podezřelého. Je ovšem také patrné, že s přibývajícím věkem jako by ve Steinerovi dozrával trinitární instinkt a kosmicky a ontologicky založená důvěra v působení Krista, která měla svůj potenciál inspirovat některé mladé teology, zejména po katastrofě první světové války.

Kromě nezvyklých prvků theosofické provenience přelomu století, sporných výroků z hlediska ortodoxní dogmatiky, teorie poznání, která si nárokuje plné poznání duchovních skutečností, spolehlivější než poznání klasické teologie, a vizionářského dotváření příběhu Muže z Nazareta existuje ale i několik teologických principů, jejichž pojetí u Steinera bývá často uváděno jako pro teologa principiálně problematických.

Spadalo by sem jednoznačně znovuvtělování, což je téma u Rudolfa Steinera obzvláště složitá a propracovaná, přítomné prakticky v celém jeho díle. Další pro teologii podstatnou otázkou je vztah působení karmanového zákona a milosti a z této otázky vycházející soteriologie. A nakonec se krátce zaměříme též na určité prvky, které vyplývají ze steinerovské noetiky, kterou jsme si nastínili (nebo doufám, že spíše trochu osvětlili) v předchozích kapitolách a která svádí teologa k podezření z přitakání gnózi. Zaměříme se tedy na vztah duchovědeckého poznání k víře a z něj pramenící teologovu obavu z podceňování zjevení.²³⁶

Je nutné předem podotknout, že výklad těchto problematik je extrémně komplikovanou záležitostí, neboť právě tyto tři okruhy jsou v myšlení Rudolfa Steinera velice úzce propojeny, de facto promíseny, a pojednat je odděleně a skutečně komplexně je na prostoru, který zde máme k dispozici, prakticky nemožné.

²³⁵ R. Steiner: *Bausteine zu einer Erkenntnis...*, s. 224.

²³⁶ Srov. např. B. Grom: *Anthroposophie*, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, I, s. 740n.

Reinkarnace a završené lidství

*„A co když ty rovy jsou jenom vrchy,
za které zemřelí zapadají,
aby jednoho rána zase vyšli.“²³⁷*

Nauka o reinkarnaci je pevnou součástí anthroposofie a sám Rudolf Steiner se jejím průběhem, smyslem i důsledky zabýval velice intenzivně a v mnoha textech i přednáškách. Tuto koncepci nacházíme v různých obměnách v dějinách náboženských tradic Západu i Východu a ne vždy si její zastánci pod tímto pojmem představují vzájemně kompatibilní skutečnosti. Je tedy zcela na místě se ptát, čím je problematika reinkarnace Rudolfovi Steinerovi, proč na ní tak intenzivně lpí (a po něm i jeho následovníci) a na základě čeho ji i přes všechny známé námitky považuje za integrální součást svého světového názoru, který zároveň vnímá jako bytostně křesťanský.

Křesťanství a reinkarnace

Křesťanské teologie hlavního proudu nevnímají různé podoby reinkarnačního učení jako něco, co by bylo zcela slučitelné s biblickým podáním ani snadno bezrozporně včlenitelné do teologického diskursu. Námitky jsou různého charakteru a je nezbytné jim věnovat pozornost. Jedním z argumentů je poukaz na absenci reinkarnačních situací v biblické látce. Naopak některé pasáže se zdají svědčit spíše pro popření této možnosti. Cituje se např. Ž 9,27, kde čteme: „Tak jako každý člověk jen jednou umírá, a potom bude soud...“ Jedna z interpretací tohoto verše, která se snaží nechat otázku reinkarnace otevřenu, ovšem stojí na tvrzení, že autor listu zde neuvažuje o počtu možných smrtí, kterými individualita může nebo nemůže projít po sobě, ale – a to je patrně oprávněná lektura – snaží se zdůraznit dostatečnost oběti Ježíše Krista pro spásu: „Člověk jednou propadl smrti a byl podroben Božímu soudu, a tudíž stačí, že se i Kristus jednou obětoval.“²³⁸

Je možné říci, že Bible se k otázce reinkarnace jako takové prakticky nevyjadřuje. Některé jednotlivé výroky bývají využívány tu pro, tu proti této koncepci, ale všeobecně se v teologickém myšlení má za to, že tento prvek není semitskému duchovnímu obzoru vlastní (nutno

²³⁷ J. Palivec: *Básně, eseje, překlady*, Praha: Torst, 1993, s. 95.

²³⁸ M. M. Horák: *Myšlenka reinkarnace v kontextu tradičního křesťanství, Okruh a střed 1* (2000), s. 4.

ovšem přiznat, že s výjimkou mystických proudů, kde se ale jedná pravděpodobně o látku oproti Starému zákonu poměrně mladou²³⁹).

Teolog musí vyjádřit u každého reinkarnacionismu obavu z dualistických tendencí, neboť takové pojetí implikuje kvalitativní rozdíl mezi smrtelným tělem a nesmrtelnou duší, a tím může vést ke gnostickému odmítání fyzická a rezignaci na důstojnost člověka jako celistvé bytosti v tomto pozemském putování.²⁴⁰ Rovněž je třeba mít na paměti odmítnutí preexistence duše na Konstantinopolském koncilu (543).²⁴¹

Reinkarnace a křesťanství

K tomu je třeba poznamenat, že u Rudolfa Steinera se principiálně nejedná o nějaký triviální koncept metempsychózy, kdy by se jedna individualita postupně vtělovala do různých těl a na své předchozí působení jen zapoměla. Samotná duše je ve Steinerově pojetí určitým způsobem spojena s fyzickým a její preexistence a opětovné svázání s jiným tělem se nepředpokládá.

Rudolf Steiner rozvinul velice komplexní teorii o složkách lidské bytosti, kterou na tomto prostoru nemůžeme rekonstruovat v její plnosti.²⁴² Ve zkratce můžeme říci, že jejím základem (ovšem nikoli vyčerpávajícím vymezením) je klasický trichotomismus, který známe nejen z řecké filosofie, ale i z díla některých církevních otců. Lidská bytost se tedy v prvním plánu skládá z těla, duše a ducha. S určitou licencí můžeme říci, že duši (a duševní procesy) Steiner vnímá jako svého druhu způsob, jakým je v těle přítomen vyšší duch, nebo tělesnou reakci na jeho přítomnost.

To, co můžeme nazvat duševněm vzniká ve skutečnosti více či méně s každým jednotlivým člověkem.²⁴³

²³⁹ Srov. V. Sadek: *Židovská mystika*, Praha: Fra, 2003, s. 93n.

²⁴⁰ Srov. C. V. Pospíšil: *I řekl Bůh...*, s. 242.

²⁴¹ Ibid.

²⁴² Více viz např. in: R. Steiner: *Theosofie...*, s. 19–37.

²⁴³ R. Steiner: *Bausteine zu einer Erkenntnis...*, s. 222.

Znovuvtělování se tedy netýká duše člověka, která před narozením neexistuje a po smrti může být její úděl různého charakteru, ale lidského ducha, vyšší složky lidské bytosti, která svou povahou náleží do „duchovního“ světa. Již název tohoto světa vypovídá o tom, že právě v něm je nejvyšší složka lidské bytosti skutečně doma, zatímco její pozemské putování je v podstatě takový školní internát, který jí umožňuje nabývat podstatné zkušenosti pro duchovní rozvoj, ale z něhož se nutně zase brzy do svého pravého domova navrací: „... jako ryba, která vyskočí z vody. To je pozemský život.“²⁴⁴ Spojitost duševního života je úmrtím sice přerušena, lidský duch ale tímto způsobem nabývá zkušenost a její plody by se měly projevat na jeho další pozemské cestě.

Zastánci tohoto pojetí reinkarnacionismu tak často argumentují proti shora uvedené teologické námitce tím, že lidská důstojnost zde není umenšována, ale naopak posouvána k vyššímu smyslu, který překonává pouhé pozemské působení jedince, které se uprostřed životních strázní může jevit zcela nesmyslně,²⁴⁵ a dává mu důstojné zakotvení v širším kontextu kosmického dramatu. To je dáno již faktem, že Steinerovo pojetí nepředpokládá jen nekonečné slepé opakování, z něhož je třeba se vymanit a rozplynout, jako to můžeme ve zkratce řečeno pozorovat v orientálním pojetí reinkarnacionismu, ale naopak vymezuje člověku nějaké „odněkud“ a „někam“, v němž může dojít teprve skutečně svého naplnění a dozrání jako jedinečné existence, v němž byla definitivně zlomena „moc smrti“ – může dosáhnout říše, která „není z tohoto světa“.²⁴⁶

Karma a milost

Další okruh témat, který se v tomto ohledu před zraky teologů rozvíjí, je souvztažnost působení karmanového zákona z minulých existencí s otázkou působení milosti, která člověka z jakéhokoli mechanického trestního principu vytrhává.

Karmanový zákon, který mezi jednotlivými životními cestami přenáší viny, jež mohou působit, aniž by si člověk mohl uvědomit jejich minulé příčiny, vyvolává u teologa dojem beznaděje,

²⁴⁴ R. Steiner: *Tajemství Trojice...*, s. 88.

²⁴⁵ „Pokud stanovíme lidskému životu začátek momentem zrození nebo zplození, bude život *nespravedlivý*, pokud stanovíme lidskému životu konec smrtí, bude život *nesmyslný*.“ A. Heertsch: *Převtělení a osud v každodenní skutečnosti*, I, in: J. Müller (ed.): *Anthroposofie a křesťanství...*, s. 62.

²⁴⁶ J. Hemleben: *Onen svět*, Praha: Grada, 2011, s. 190.

svádějící k naprosté pasivitě subjektu, který je beztak zakován do pout karmanu a musí si svůj trest „odpykat“ bez nároku na jakoukoli pomoc.²⁴⁷ Sluší se ale přiznat, že takové pojetí není anthroposofii vlastní.

Rudolf Steiner nevnímá nutně ani samotnou karmu jako tupý zákon akce a reakce. Určitá „tíže“, která se mezi jednotlivými zrozeními přenáší, je do značné míry určena také tím, že po smrti člověk nahlédne svůj život v celku (jistě si vzpomeneme na rčení „život se mi promítl před očima“, jímž vyjadřujeme pocit ohrožení, které bylo blízké smrti), zároveň sám jakoby zrcadlově prochází každé jednotlivé utrpení, které někomu způsobil, jako by jej zažíval sám na vlastní kůži, a dokonce zahlédne, jak se k jednotlivostem tohoto života staví duchovní bytosti.²⁴⁸ Toto poznání určitým způsobem „oplodňuje“ věčného lidského ducha vědomím chyb, které udělal na své cestě v těle, a touhou se s nimi příště vypořádat:

... tváří v tvář vyšším duchovým bytostem prožívá, jaký byl – a jaký být mohl. Není to sice tak, že by se před člověka postavil trestající Bůh, aby mu předčítal rejstřík jeho hříchů. Je to – v určitém smyslu – mnohem horší: je to sám člověk, který před Boží tváří posuzuje a odsuzuje sám sebe.²⁴⁹

Vidíme tedy, že pojetí působení karmanového zákona ve steinerovské anthroposofii není nijak mrtvolně mechanické, trpné a pasivistické,²⁵⁰ dokonce klade veliký důraz na osobní aktivitu subjektu a poctivé uvažování o vlastní životní cestě z hlediska jejího smyslu v širší perspektivě. Domnívám se, že zde je alespoň poněkud oslabena i obava ze ztráty lidské důstojnosti, neboť právě ta – a nejen má vlastní, ale i bratří s nimiž se na pozemské pouti setkávám – je v této koncepci vlastně důležitým kritériem.

Lze říci, že karmanový zákon, který není mrtvou nutností, ale je vlastně dáván člověku „za domácí úkol“, neznamená nutně jakousi lidskou „samospasitelnost“ a nevylučuje v principu

²⁴⁷ Srov. C. V. Pospíšil: *I řekl Bůh...*, s. 180.

²⁴⁸ Srov. R. Steiner: *Anthroposofie*, Svatý Kopeček u Olomouce: Michael, 1999, s. 111n.

²⁴⁹ A. Heertsch: Převtělení a osud v každodenní skutečnosti, I, in: J. Müller (ed.): *Anthroposofie a křesťanství...*, s. 72.

²⁵⁰ To nakonec uznává i katolický teolog: „Svým učením o karmě nechce člověka dovést k pasivitě a odevzdanosti osudu, nýbrž zcela opačně ve smyslu svého etického individualismu upomínat na to, že se člověk musí vyvíjet výše a že to také skutečně může dělat.“ B. Grom: K antroposofickému obrazu člověka a světa, in: J. Müller (ed.): *Anthroposofie a křesťanství...*, s. 30.

ani působení Boží milosti.²⁵¹ Lidské já, osvobozené Kristovým impulsem, je jen vážným hráčem kosmické hry a je Kristem zmocněno v aktivním podílení se na ní.²⁵² Na jeho svobodném přítakání Kristu pak dále závisí jeho situace.

Neznamená to ale, že Boží milost je omezená, že platí jen pro ty, kdo své nedostatky přemohou vlastní silou? To by přece bylo neslučitelné s křesťanským učením; musí tedy křesťan nakonec představu karmy přece jen zahrnout? Nikoli. Uvedené omezení totiž není dáno omezeností Boží milosti, nýbrž závisí jen na tom, jakou měrou člověk užívá svobodné vůle, která mu byla dána. Nakolik se sami chceme osvobodit od pout pozemské nutnosti, nakolik se v tomto smyslu otevřeme osvobozující Boží moci, natolik jsme svobodni. Spasení jsme milostí Boží, spása je nám dána a jen čeká na to, abychom ji přijali. Cesta k jejímu přijetí však může být namáhavá anabáze, klopotná stezka vědomého sebeproměňování. Karma a milost se vzájemně doplňují — a to bez ohledu na to, zda počítáme s jediným pozemským životem, nebo s opakovaným znovuvtělováním.²⁵³

Pistis a gnósis

*„Nechceme už jen věřit;
chceme vědět.“²⁵⁴*

Jak jsme viděli v kapitole o Steinerově teorii poznání i dalším následném výkladu, je „duchovní věda“ založena na předpokladu, že vyšší duchovní skutečnosti je člověk schopen zažívat přímo (na základě patřičného výcviku) a zároveň je uchopovat svým rozumem ve fyzickém světě.

Tento vpravdě základní předpoklad otevírá poslední polemické téma, a to podezření z gnostických tendencí Rudolfa Steinera a jeho podceňování zjevení. Jak jsme již poznamenali Steiner reprezentuje aktivní přístup, v němž člověk nepřijímá jen Boží iniciativu, ale do určité míry Bohu svobodně vychází vstříc, chce být jeho „spolupracovníkem“.²⁵⁵

Steiner určitě usiloval o postoj, který pouze pasivně nepřijímá tradovaný obsah, ale sám aktivně hledá porozumění celé komplexnosti své role ve světě. V tomto ohledu se opakovaně

²⁵¹ „Steinerem doporučená cesta nevyklučuje Boží milost, nýbrž činí pro ni vnímavějším.“ A. Baumann: *Abeceda anthroposofie...*, s. 129. Z pohledu evangelického teologa srov. též A. Binder: *Wie christlich ist die Anthroposophie?*, Stuttgart: Urachhaus, 1989, s. 153–168.

²⁵² Srov. R. Steiner: *Anthroposofické vůdčí myšlenky...*, s. 70.

²⁵³ M. M. Horák: *Myšlenka reinkarnace v kontextu tradičního křesťanství, Okruh a střed 1* (2000), s. 8n.

²⁵⁴ R. Steiner: *Filosofie svobody...*, s. 192.

²⁵⁵ J. Dostal: *A co je to vlastně zač...*, s. 8.

vyjadřuje a odmítá slepé věření bez osobního poznání.²⁵⁶ V tomto smyslu mu je knihou zjevení už samotný kosmos a duchovní obzor jako celek.²⁵⁷ Steiner si rovněž uvědomuje, že tradicí nekorigované poznání může vzbuzovat nedůvěru u na zjevení orientované teologické veřejnosti, dokonce do značné míry této obavě přitakává, protože takové poznání může být i dosebezahleděné, a tudíž jalové, nadřadí-li člověk nad upřímnost k sobě i světu své ego a pýchu na svůj intelekt a poznávací schopnosti.

U osobností, které přísně požadují, aby byla zjevení víry chráněna před vplýváním lidských poznatků, jde o podvědomý strach, že by se člověk po takových cestách dostal do oblasti ahrimanských²⁵⁸ vlivů. To je možné chápat. Ale mělo by se rovněž chápat, že slouží cti a skutečnému uznání Krista, připisuje-li se zážitkům spjatým s Kristem milostiplné vplývání duchovna do lidské duše.²⁵⁹

Steiner odmítá stavět víru do protikladu k vědění. Pojetí víry jako nedokonalého poznání něčeho, co nelze dokázat, ale přesto to považujeme za pravdivé, mu nestačí. Jen takovou víru by asi považoval skutečně za jalovou a vůči pravému poznání neobhajitelnou.

Jenže Steiner na víru nerezignuje – v jeho aktivním přístupu musí být i víra aktivní. Musí být silou, která teprve pravé poznání uchrání před planým teoretizováním a promění je v čin, ve skutečně světodějnou sílu. Víra v Krista není pro Steinera světem nereflektovaných představ, víra má především „něco způsobit, něco zplodit“.²⁶⁰ Snad i tím mohl Steiner uhranout některé mladé teology mezi svými posluchači, když se před nimi na přednášce v Berlíně, právě na vrcholu katastrofy první světové války roku 1917, odvolal k Markovu evangeliu:

Mějte víru v Boha! Amen, pravím vám, že kdo řekne této hoře: „Zdvihni se a vrhni se do moře“ — a nebude pochybovat, ale bude věřit, že se stane, co říká, bude to mít.

²⁵⁶ „Při správném postoji ke Kristu bude člověk moci obsáhnout v živém styku duše s ním to, co by jinak mohl přijímat leda jako tradiční zjevení víry. Vnitřní svět svých duševních prožitků bude moci prožívat jako prozařovaný duchem a vnější svět přírody zase jako svět duchem nesený.“ R. Steiner: *Anthroposofické vůdčí myšlenky...*, s. 84.

²⁵⁷ Srov. R. Steiner: *Anthroposofické vůdčí myšlenky...*, s. 77–80.

²⁵⁸ Steinerův pojem pro určité působení satanských odpůrčích sil (mefistofelského typu). Povaha záporných duchovních mocností je ve Steinerově díle samostatnou, detailně zpracovanou kapitolou, na jejíž zpracování zde bohužel nemáme prostor. Z teologického hlediska je Steinerova koncepce zpracována např. v obsáhlé kolektivní monografii: *Ahriman – Profil einer Weltmacht*, 2. vyd., Stuttgart: Urachhaus, 1997; či ještě komplexněji in: H.-W. Schroeder: *Der Mensch und das Böse*, 3. vyd., Stuttgart: Urachhaus, 2001 (pozn. JS).

²⁵⁹ R. Steiner: *Anthroposofické vůdčí myšlenky...*, s. 85.

²⁶⁰ R. Steiner: *Bausteine zu einer Erkenntnis...*, s. 206.

Závěr

„Welche Religion ich bekenne? Keine von allen,
die du mir nennst. Und warum keine? – Aus Religion.“
(Friedrich Schiller)

V této práci jsme se pokusili uchopit velmi specifický fenomén první poloviny 20. století, a to „duchovní vědu“ – anthroposofii Rudolfa Steinera, její kořeny, vlastní křesťanskou identitu a možnosti její recepce ze strany teologie hlavního proudu.

Po krizi víry a křesťanství, která probíhala v atmosféře *fin de siècle* a zejména po katastrofě první světové války, se Rudolf Steiner stal jedním z iniciátorů a inspirátorů obnovené křesťanské spirituality. Teologická literatura dodnes po právu navazuje na geniální teology oné doby, zejména Karla Bartha, Paula Tillicha, Emila Brunnera, Rudolfa Bultmanna a mnohé další. Snaha Rudolfa Steinera o podobné cíle jinými prostředky ale zůstává buď zcela mimo zájem, nebo jsou zdůrazňovány zejména body s křesťanstvím obtížně slučitelné.

Přesto ale je zřejmé, že Rudolf Steiner k tomuto proudu patřil a snažil se nabídnout hledajícím křesťanskou perspektivu vystavěnou na bázi přímého mystického prožitku a intenzivní liturgické praxe. V rámci této práce jsme osvětlili, že i přes značně cizorodé prvky na rovině *fides quae* zakládá Rudolf Steiner reflexi své mystické cesty na jednoznačně trinitární intuici. Na rovině *fides qua* jsme pak konstatovali, že impulsy obrozující žitou spiritualitu, které Steiner ve své době nabízel, mohly inspirovat a také inspirovaly i nejednoho teologa mainstreamových křesťanských denominací.

Nebylo ambicí této práce poměřovat stupeň Steinerovy heterodoxie a připravovat formulaci anathemat. Naopak jsme se snažili si na syntetickém shrnutí vybraných prvků jeho ideového systému ukázat sice určité hranice, za které křesťanský teolog nemůže jít, přesto však i ty možnosti a směry interpretace, které při zachování intence Steinerova chápání duchovních skutečností mohou být pro teologii alespoň okrajově přípustné a snad i plodně inspirující. Koneckonců, jak mne upozornil jeden z mých vzácných učitelů během přípravné rešerše: žalobce je vždy ďábel, ale Bůh ospravedlňuje.

Toto naše stále velmi stručné představení základních duchovních impulsů Steinerova myšlení otevírá celou řadu dalších otázek a témat, které čekají a jistě si i zaslouží zevrubnější zpracování. Je faktem, že Steiner inspiroval mnohé teology různých konfesí, kteří svým církvím zůstali věrni: jak římské katolíky, jako byli např. teolog a znalec islámu Wilhelm Maas či profesor náboženského vzdělávání a etiky Carlo Willmann, tak i evangelické teology, z nichž jako nejznámějšího můžeme jmenovat Hellmuta Hauga, tvořícího pod pseudonymem Andreas Binder.

Je rovněž faktem, že Steiner přitáhl pozornost řady teologů, kteří se rozhodli jeho impulsy vtělit do nového typu obrozující křesťanské praxe a společně založili církevní společenství shromážděné kolem Steinerem navrženého liturgického kultu – známé jako Obec křesťanů.²⁶¹ Sem by spadaly osobnosti s evangelickým zázemím jako Friedrich Rittelmeyer, Emil Bock, Rudolf Frieling, původně katolickým jako Friedrich Doldinger, a mnoho dalších.

Historie těchto aplikací steinerovských impulsů je dalším širokým tématem, jímž bych se do budoucna rád podrobněji odborně zabýval, jakož i otázkou povýtce aktuální: mohou-li aktivní steinerovské impulsy být ještě nějakým způsobem užitečné i pro duchovní krizi současného typu a inspirativní pro duchovně hledající lidi či pro misijní činnost v současné epoše postmoderního pluralismu, relativismu a nové *christianitas* nedůvěřivé vůči tradičním církevním institucím a formám.

∴

Medotologickým přínosem této práce je též navržené členění a periodizace steinerovského pramenného kánonu, která – nakolik je mi známo – nebyla dosud v odborné literatuře takto pojednána a chyběla zcela při religionistickém i teologickém studiu anthroposofického duchovního obzoru.

Námi vytvořená struktura a periodizace plausibilně dokazuje, že nelze celek díla a odkazu Rudolfa Steinera nadále citovat bez zohlednění povahy jednotlivých pramenů, aniž bychom jej zasazovali do nemístných historických a spirituálních kulís.

²⁶¹ Z. R. Nešpor, Z. Vojtíšek: *Encyklopedie menších křesťanských církví v České republice*, Praha: Karolinum, 2015, s. 473–484, návaznost na poválečnou duchovní krizi zmíněna na s. 473n.

V našem pracovním návrhu chybí dosud podrobná periodizace zohledňující dataci jednotlivých textů a záznamů přednášek, která by překročila rámce vytvořené edicí *Gesamtausgabe* a ukázala důslednou chronologii jednotlivých zachycených myšlenek, čímž by umožňovala jejich kvalitativní hodnocení a popis vývoje Steinerových koncepcí na časové ose. Taková periodizace bude vyžadovat samostatnou práci se souborným dílem a jeho hloubkovější analýzu, která může být rovněž užitečným rozšířením badatelského výsledku mé aktuální práce.

∴

Na úplný závěr bych rád ocitoval svého dlouholetého přítele a pedagoga Ivana Štampacha, který mi byl v průběhu studia významným inspirátorem při hledání tématu, vymezení badatelského záměru i při rozvíjení porozumění duchovnímu světu Rudolfa Steinera v jeho křesťanských aspektech i rozdílnostech, které lze vnímat jako pozvání k mezináboženskému dialogu:

Je-li náš ukřižovaný Pán zdrojem moudrosti i pro anthroposofy, jsou přes všechny rozdíly, jež nemůžeme zastírat, na dobré cestě. Nakonec se o tom musí vyslovit oni sami tím, co říkají, a tím, co činí.²⁶²

²⁶² I. Štampach: Předmluva, in: J. Müller (ed.): *Antroposofie a křesťanství...*, s. 9.

Bibliografie

- Aschoff, Günther: Rudolf Steiners Geburtstag am 27. Februar 1861 – Neue Dokumente, *Goetheanum* 9 (2009), s. 3–5.
- Barfield, Owen: *Záchrana jevů*, Praha: Malvern, 2018.
- Barrett, David V.: *The New Believers*, London: Cassel, 2001.
- Badewien, Jan: *Die Anthroposophie Rudolf Steiners*, München: Evangelischer Pressenverband für Bayern, 1994.
- Baumann, Adolf: *Abeceda anthroposofie*, Březnice: Ioanes, 1999.
- Binder, Andreas: *Wie christlich ist die Anthroposophie?*, Stuttgart: Urachhaus, 1989.
- Brod, Max: *Život plný bojů*, 2. vyd., Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1994.
- Čechurová, Jana: *Čeští svobodní zednáři ve XX. století*, Praha: Libri, 2002.
- Dostal, Jan: *A co je to vlastně zač, ta AN-THRO-PO-SO-FI-E?*, Nová Ves nad Popelkou: Opherus, 2013.
- Elsworth, John D.: *Andrey Bely: a critical study of the novels*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Ende, Michael – Beuys, Joseph: *Kunst und Politik – ein Gespräch*, Wangen: FIU-Verlag, 1989.
- Evangelisches Kirchenlexikon*, III, L–R, 3. vyd., Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1992.
- Flieger, Verlyn (ed.): *Splintered Light*, 2. rev. vyd., Kent (OH) – London: Kent State University Press, 2002.
- Goodrick-Clarke, Nicholas: *Západní esoterické tradice*, Praha: Grada, 2011.
- Hanegraaff, Wouter J.: *New Age Religion and Western Culture*, Leiden – New York – Köln: Brill, 1996.
- Hemleben, Johannes: *Onen svět*, Praha: Grada, 2011.
- Hemleben, Johannes: *Rudolf Steiner in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, Reinbek: Rowohlt, 1963.
- Hemleben, Johannes: *Rudolf Steiner und Ernst Haeckel*, Stuttgart: Verlag Freies Geistesleben, 1968.
- Holland, Allison: *Joseph Beuys & Rudolf Steiner: Imagination, Inspiration, Intuition*, Melbourne: National Gallery of Victoria, 2008.

- Horák, Milan Michael: *Myšlenka reinkarnace v kontextu tradičního křesťanství, Okruh a střed 1* (2000), s. 3–12.
- Howard, Michael (ed.): *Art as Spiritual Activity, Vista Series, III*, New York: SteinerBooks, 1997.
- Hrabal, F. R. (ed.): *Lexikon náboženských hnutí, sekt a duchovních společností*, Bratislava: CAD Press, 1998.
- Hradil, Radomil (ed.): *Průvodce českou anthroposofií*, Hranice: Fabula, 2002.
- Jones, Lindsay (ed.): *Encyclopedia of Religion*, XIII, 2. vyd., Farmington Hills (MI): Thomson Gale, 2005.
- Kandinsky, Wassily: *O duchovnosti v umění*, Praha: Triáda, 2009.
- Kasack, Wolfgang: *Christus in der russischen Literatur*, Stuttgart: Urachhaus, 2000.
- Lenhoff, Eugen – Posner, Oskar: *Internationales Freimaurer-Lexikon*, Wien – München: Amalthea, 1932=1980.
- Lexikon für Theologie und Kirche*, I, VII, 3. vyd., Freiburg – Basel – Wien: Herder, 2009.
- Lindenberg, Christoph: *Rudolf Steiner*, Štípton: Opherus, 1998.
- Lindenberg, Christoph: *Rudolf Steiner – eine Biographie*, I–II, Stuttgart: Verlag Freies Geistesleben, 1997.
- McIntosh, Christopher: *Rosenkruciáni*, Praha: Trigon, 1997.
- Melton, John Gordon (ed.): *Encyclopedia of Occultism & Parapsychology*, I–II, 5. vyd., Farmington Hills (MI): Gale, 2001.
- Melton, John Gordon – Baumann, Martin (ed.): *Religions of the World*, I, A–C, Santa Barbara (CA): ABC-Clío, 2002.
- Morgenstern, Christian: *Stupně*, Praha: Vyšehrad, 2002.
- Mötteli, Emil: *Übersichtsbände zur Rudolf Steiner Gesamtausgabe*, I, *Bibliographische Übersicht*, 2. rozš. vyd., Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1984.
- Müller, Joachim (ed.): *Antroposofie a křesťanství*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997.
- Nejedlo, Michael: *Rudolf Steiner – muž, který uměl všechno*, Praha: Krásná paní, 2010.
- Nešpor, Zdeněk R. – Vojtišek, Zdeněk: *Encyklopedie menších křesťanských církví v České republice*, Praha: Karolinum, 2015.

- Neudörfl an der Leitha [online], *Atlas Burgenland*, dostupné z: <http://www.atlas-burgenland.at>.
- Novotný, Adolf: *Biblický slovník*, Praha: Kalich, 1956.
- Palivec, Josef: *Básně, eseje, překlady*, Praha: Torst, 1993.
- Paracelsus: *Filosofie okultní*, Praha: Trigon, 1990.
- Partridge, Christopher (ed.): *Encyklopedie nových náboženství*, Praha: Euromedia, 2006.
- Pico della Mirandola, Giovanni: *O důstojnosti člověka*, Praha: Oikúmené, 2005.
- Pospíšil, Ctirad Václav: *Hermeneutika mystéria*, 2. vyd., Praha – Kostelní Vydří: Krystal OP – Karmelitánské nakladatelství, 2010.
- Pospíšil, Ctirad Václav: *I řekl Bůh – Trinitární teologie stvoření*, Praha: Karolinum, 2019.
- Pospíšil, Ctirad Václav: *Jako v nebi, tak i na zemi*, 3. vyd., Praha: Krystal OP – Karmelitánské nakladatelství, 2017.
- Pospíšil, Ctirad Václav: *Ježíš Kristus – Pravda dějin*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009.
- Pospíšil, Ctirad Václav: *Masaryk iritující a fascinující*, Praha: Karolinum, 2018.
- Rozhovory s Beuysem*, Olomouc: Votobia, 1999.
- Rudolf Steiner Verlag Gesamtverzeichnis*, Basel: Zbinden Verlag – Rudolf Steiner Verlag, 2018.
- Sadek, Vladimír: *Židovská mystika*, Praha: Fra, 2003.
- Schaik, John van: *Proč se Ježíš neoženil s Marií Magdalénou*, Praha: Grada, 2010.
- Schroeder, Hans-Werner: *Andělé a lidé*, Praha: Grada, 2010.
- Schroeder, Hans-Werner: *Modlitba*, Praha: Herrmann & synové, 2013.
- Steiner, Rudolf: *Anthroposofické vůdčí myšlenky*, překl. Jan Dostal, Praha: Anthroposofická společnost, 2014 (= GA 26).
- Steiner, Rudolf: *Anthroposofie*, překl. neuveden, Svatý Kopeček u Olomouce: Michael, 1999 (= GA 234).
- Steiner, Rudolf: *Anthroposophische Gemeinschaftsbildung*, 4. vyd., Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1989 (= GA 257).
- Steiner, Rudolf: *Bausteine zu einer Erkenntnis des Mysteriums von Golgatha*, 3. vyd., Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1996 (= GA 175).

- Steiner, Rudolf: *Esoterní křesťanství*, překl. Ferdinand Hudeček a Václav Jakubec, Svatý Kopeček u Olomouce: Michael, 2001 (= GA 130).
- Steiner, Rudolf: *Filosofie svobody*, překl. Otokar Glos, Praha: Baltazar, 1991 (= GA 4).
- Steiner, Rudolf: *Die geistigen Hintergründe der sozialen Frage, II, Vergangenheits- und Zukunftsimpulse im sozialen Geschehen*, 3. vyd., Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1980 (= GA 190).
- Steiner, Rudolf: *Gesammelte Aufsätze zur Literatur*, 3. vyd., Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 2004 (= GA 32).
- Steiner, Rudolf: *Die Geschichte der Menschheit und die Weltanschauungen der Kulturvölker*, 2. vyd., Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1988 (= GA 353).
- Steiner, Rudolf: *Grundelemente der Esoterik*, Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1987 (= GA 93a).
- Steiner, Rudolf: *Hlavní body sociální otázky*, překl. Zdeněk Váňa, Praha: Baltazar, 1993 (= GA 23).
- Steiner, Rudolf: *Der Christus-Impuls und die Entwicklung des Ich-Bewußtseins*, 4. vyd., Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1982 (= GA 116).
- Steiner, Rudolf: *Křesťanství jako mystická skutečnost a mystéria starověku*, překl. Milan Horák a Karel Dolista, Březnice: Ioanes, 1998 (= GA 8).
- Steiner, Rudolf: *Lukášovo evangelium*, překl. Jan Dostal (poškozeno při jazykové úpravě), Svatý Kopeček u Olomouce: Michael, 2003 (= GA 114).
- Steiner, Rudolf: *Má cesta životem*, překl. neuveden, Svatý Kopeček u Olomouce: Michael, 2000 (= GA 28).
- Steiner, Rudolf: *Menschenschicksale und Völkerschicksale*, 3. vyd., Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1981 (= GA 157).
- Steiner, Rudolf: *Mystika na úsvitu novodobého duchovního života*, překl. Milan Horák, Praha: Grada, 2009 (= GA 7).
- Steiner, Rudolf: *O poznávání vyšších světů*, překl. Jan Dostal a Otokar Hudeček, Svatý Kopeček u Olomouce: Michael, 2000 (= GA 10+12).
- Steiner, Rudolf: *Otčenáš*, Svatý Kopeček u Olomouce: Michael, 2003 (= GA 96).
- Steiner, Rudolf: *Páté evangelium*, překl. MK a BH (dnes neznámí), Olomouc: Nakladatelství Přátel duchovních nauk, 1998 (= GA 148).

- Steiner, Rudolf: *Die Philosophie des Thomas von Aquino*, Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1993 (= GA 74).
- Steiner, Rudolf: *Philosophie und Anthroposophie*, 2. rozš. vyd., Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1984 (= GA 35).
- Steiner, Rudolf: *Die soziale Frage*, Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1977 (= GA 328).
- Steiner, Rudolf: *Tajemství Trojice*, překl. Radomil Hradil, Hranice: Fabula, 2015 (= GA 214).
- Steiner, Rudolf: *Tajná věda v nástinu*, překl. Zdeněk Váňa, Hranice: Fabula, 2010 (= GA 13).
- Steiner, Rudolf: *Theosofie*, překl. Zdeněk Váňa, Praha: Baltazar, 1992 (= GA 9).
- Steiner, Rudolf: *Vor dem Tore der Theosophie*, 4. vyd., Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1990 (= GA 95).
- Sušer, Jan: Spor o metodu, *Dingir* 1 (2008), s. 17n.
- Štampach, Ivan O.: *Anthroposofie*, Olomouc: Votobia, 2000.
- Štampach, Ivan O.: *Na nových stezkách ducha*, Praha: Vyšehrad, 2010.
- Theologische Realenzyklopädie*, XXV, *Ochino–Parapsychologie*, Berlin: de Gruyter, 1995.
- Váňa, Zdeněk: Rudolf Steiner in Prag, in: *Beiträge zur Rudolf Steiner Gesamtausgabe*, sešit 109, Dornach: Rudolf Steiner Nachlaßverwaltung, 1992, s. 1–42.
- Vojtíšek, Zdeněk: *Encyklopedie náboženských směrů v České republice*, Praha: Portál, 2004.
- Wehr, Gerhard: *Buber*, Olomouc: Votobia, 1995.
- Zdražil, Tomáš: *Rudolf Steiner a Praha*, Hranice: Fabula, 2015.

Abstrakt

Práce se zabývá myšlenkovým systémem anthroposofie Rudolfa Steinera v kontextu křesťanství a křesťanské teologie. Je členěna do čtyř kapitol s vloženým metodologickým exkursem.

První kapitola se zaměřuje na počátky životní cesty Rudolfa Steinera, zejména z hlediska duchovních vlivů, které na něj působily před jeho veřejným vystoupením.

Následuje exkurs, který řeší žánrovou strukturu sebraného Steinerova díla (*Gesamtausgabe*) a přináší originální návrh jeho periodizace a popis jeho přítomnosti na českém knižním trhu.

Druhá kapitola nastiňuje základy teorie poznání, kterou Rudolf Steiner rozvinul a publikoval.

Ve třetí kapitole jsou synteticky pojednána témata Steinerova myšlení, která jsou zajímavá z teologického hlediska a vztahují se zejména k trojiční teologii.

Poslední kapitola vybírá ty prvky Steinerova ideového systému, které jsou v konfliktu s klasickým teologickým myšlením, a snaží se je uvést do širší souvislosti.

Abstract

The thesis tackles the issue of Rudolf Steiner's anthroposophic thought system in the context of Christianity and Christian theology. It is divided into four chapters and contains a dedicated methodological concept.

The first chapter focuses on the beginning of Steiner's life journey, paying special attention to his spiritual influences affecting him prior to his public appearance. The following subchapter tackles the genre structure of Steiner's collective works (as in Gesamtausgabe) and creates an original proposal of its periodization as well as a description of its presence on the Czech literary market. Chapter two looks at those elements of Steiner's thinking that are theologically important and relate especially to the Trinitology. The final chapter selects those ideas from Steiner's ideological system that are in conflict with classic theological way of thinking and aims to provide them with a wider context.